

BØRNE- OG
UNDERVISNINGSMINISTERIET

Sundheds- og seksual- undervisning og familiekundskab Faghæfte

2019

Sundheds- og seksual- undervisning og familiekundskab

Indledning	3
Folkeskolens formål	4
Fælles Mål	5
Læseplan	15
Undervisningsvejledning	33

Indledning

Et af folkeskolens vigtigste formål er at give eleverne kundskaber og færdigheder i samarbejde med forældrene. Folkeskolens fag og emner er centrale for dette formål. Det er gennem undervisning i fag og emner, at eleverne skal forberedes til videre uddannelse og få lyst til at lære mere. Folkeskolens fag og emner skal også bidrage til at fremme den enkelte elevs alsidige udvikling og forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre.

Hver dag leverer skolerne en vigtig indsats for at leve op til skolens og fagenes formål. Skolen skal understøtte lærerne, lederne og pædagogerne i opgaven med at tilrettelægge god undervisning med udgangspunkt i deres professionelle dømmekraft og efter lokale forhold. Børne- og Undervisningsministeriet udarbejder vejledende læseplaner og undervisningsvejledninger i fag og emner for at tydeliggøre rammerne for undervisningen og understøtte de fagprofessionelle i deres arbejde. Ministeriets læseplaner og undervisningsvejledninger fra 2019 fremhæver særligt to forhold: Sammenhængen mellem skolens formål, fagenes formål og indholdet i det enkelte fag; og det professionelle råderum i tilrettelæggelsen af undervisningen.

Læseplanerne og undervisningsvejledninger (2019) afspejler de løsnede bindinger i Fælles Mål. De nationale rammer for undervisningen er stadig fastsat i Fælles Mål. Fagenes formål, kompetenceområder, kompetencemål og de tilhørende færdigheds- og vidensområder fastsætter, hvad eleverne skal kunne på bestemte klassetrin. Inden for disse rammer er der metodisk og didaktisk frihed til at tilrettelægge undervisningen – med respekt for fagenes forskellighed, elevernes faglige forudsætninger og med fokus på elevens faglige og alsidige udvikling. Med udgangspunkt heri skal undervisningen give eleverne de bedste forudsætninger for faglig fordybelse, overblik og oplevelse af sammenhænge samt mulighed for at tilegne sig de kompetencer, færdigheder og den viden, der ligger i de enkelte fag.

En række fagpersoner fra folkeskolen, professionshøjskoler og faglige foreninger har været centrale i udformningen af læseplaner og undervisningsvejledninger. Børne- og Undervisningsministeriet takker alle for konstruktiv medvirken undervejs. Børne- og Undervisningsministeriet står for den endelige udformning af materialet.

Aftale om øget frihed om Fælles Mål i folkeskolen

Folkeskoleforligskredsen indgik den 19. maj 2017 en aftale om øget frihed om Fælles Mål i folkeskolen. Aftalen løser bindingerne i Fælles Mål og gør alle færdigheds- og vidensmål i Fælles Mål vejledende. Det har medført en ændring af folkeskoleloven samt en ændring af bekendtgørelserne om Fælles Mål og børnehaveklassen.

Som opfølgning på aftalen har Børne- og Undervisningsministeriet udsendt vejledende læseplaner og undervisningsvejledninger til folkeskolens fag og obligatoriske emner. Læseplanerne og undervisningsvejledninger (2019) er samlet i faghæfter sammen med skolens formål og fagets Fælles Mål.

Folkeskolens formål

§ 1. Folkeskolen skal i samarbejde med forældrene give eleverne kundskaber og færdigheder, der: forbereder dem til videre uddannelse og giver dem lyst til at lære mere, gør dem fortrolige med dansk kultur og historie, giver dem forståelse for andre lande og kulturer, bidrager til deres forståelse for menneskets samspil med naturen og fremmer den enkelte elevs alsidige udvikling.

Stk. 2. Folkeskolen skal udvikle arbejdsmetoder og skabe rammer for oplevelse, fordybelse og virkelyst, så eleverne udvikler erkendelse og fantasi og får tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.

Stk. 3. Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligestilling og demokrati.

Fælles Mål

Indhold

1 Fagets formål	7
<hr/>	
2 Fælles Mål	8
Kompetencemål	8
Fælles Mål efter klassetrin	
Efter 3. klassetrin	10
Efter 6. klassetrin	10
Efter 9. klassetrin	10
Fælles Mål efter kompetenceområde	
Sundhed og trivsel	12
Køn, krop og seksualitet	12

1 Fagets formål

Eleverne skal i emnet sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab udvikle kompetencer til at fremme sundhed og trivsel. Eleverne skal opnå forståelse for den betydning, som livsstil og levevilkår har for sundhed og trivsel, samt af samspillet mellem sundhed, seksualitet og familieliv.

Stk. 2. Eleverne skal beskæftige sig med egne og andres erfaringer og undren i emnet for at medvirke til udvikling af engagement, selvtillid og livsglæde samt støtte den enkelte i udvikling af egen identitet i samspil med andre. Emnet skal endvidere medvirke til, at eleverne opnår erkendelse af egne grænser og rettigheder samt forståelse for andres.

Stk. 3. I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal eleverne udvikle forudsætninger for, at de i fællesskab med andre og hver for sig kan tage kritisk stilling og handle for at fremme egen og andres sundhed.

2 Fælles Mål

Kompetencemål

Kompetenceområde	Efter 3. klassetrin	Efter 6. klassetrin	Efter 9. klassetrin
Sundhed og trivsel	Eleven kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.	Eleven kan fremme sundhed og trivsel på skolen.	Eleven kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder.
Køn, krop og seksualitet	Eleven kan samtale om mangfoldighed i forhold til krop og køn med udgangspunkt i eget liv.	Eleven kan analysere mangfoldighed i krop, køn og seksualitet.	Eleven kan vurdere normer og rettigheder for krop, køn og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.

Se tabeller på de næste sider

Fælles Mål efter klassetrin

Efter 3. klassetrin

Kompetence-område	Kompetence-mål	Faser	Færdigheds- og vidensområder og -mål					
Sundhed og trivsel	Eleven kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.		Sundhedsfremme		Livsstil		Levevilkår	
		1.	Eleven kan samtale om egen sundhed og trivsel.	Eleven har viden om enkle sundheds- og trivselsfaktorer.	Eleven kan beskrive anbefalinger for sundhed.	Eleven har viden om anbefalinger for kost, bevægelse, søvn og hygiejne.	Eleven kan forklare, hvordan omgivelser påvirker sundhed.	Eleven har viden om bolig og nærmiljøets indvirkning på sundhed.
		2.						
		3.						
		4.						
Køn, krop og seksualitet	Eleven kan samtale om mangfoldighed i forhold til krop og køn med udgangspunkt i eget liv.		Normer og idealer		Krop		Familieliv	
		1.	Eleven kan samtale om kønsroller og mangfoldighed.	Eleven har viden om kønsroller.	Eleven kan samtale om kroppe og mangfoldighed.	Eleven har viden om kroppes forskelligheder.	Eleven kan sammenligne familieformer.	Eleven har viden om familieformer.
		2.						
		3.						
		4.						

Efter 6. klassetrin

Kompetence-område	Kompetence-mål	Faser	Færdigheds- og vidensområder og -mål					
Sundhed og trivsel	Eleven kan fremme sundhed og trivsel på skolen.		Sundhedsfremme		Livsstil		Levevilkår	
		1.	Eleven kan vurdere, hvad der fremmer sundhed og trivsel på skolen.	Eleven har viden om, hvad der fremmer sundhed og trivsel.	Eleven kan analysere normer og idealer for sundhed.	Eleven har viden om normer og idealer for sundhed.	Eleven kan analysere, hvordan sundhed påvirkes af levevilkår.	Eleven har viden om samspil mellem sundhed, trivsel og levevilkår.
		2.						
		3.						
Køn, krop og seksualitet	Eleven kan analysere mangfoldighed i krop, køn og seksualitet.		Normer og idealer		Pubertet		Seksualitet	
		1.	Eleven kan analysere, hvordan normer for køn og krop kan påvirke børn og unge.	Eleven har viden om normer for køn og krop.	Eleven kan diskutere pubertetens betydning for identitet og relationer.	Eleven har viden om fysiske og psykiske forandringer i puberteten.	Eleven kan beskrive seksuel mangfoldighed.	Eleven har viden om seksualitet.
		2.						
		3.						

Efter 9. klassetrin

Kompetence-område	Kompetence-mål	Faser	Færdigheds- og vidensområder og -mål					
Sundhed og trivsel	Eleven kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i et demokrati og rettigheder.		Sundhedsfremme		Livsstil og levevilkår		Ulighed i sundhed	
		1.	Eleven kan diskutere hvordan sundhed og trivsel kan fremmes gennem sundhedspolitikker.	Eleven har viden om sundhedspolitikker.	Eleven kan vurdere sundhedsfaktorer i relation til eget liv.	Eleven har viden om sundhedsfaktorer, som er særligt relevante for unge.	Eleven kan diskutere ulighed i sundhed i et samfundsmæssigt perspektiv.	Eleven har viden om faktorer der skaber ulighed i sundhed.
		2.						
		3.						
Køn, krop og seksualitet	Eleven kan vurdere normer og rettigheder for krop, køn og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.		Normer og idealer		Seksuelle rettigheder			
		1.	Eleven kan analysere køn, krop og seksualitet i samtidigt, historisk og globalt perspektiv.	Eleven har viden om kulturelle og sociale normer og idealer for køn, krop og seksualitet.	Eleven kan diskutere seksuelle rettigheder i Danmark og globalt.	Eleven har viden om rettigheder relateret til krop, køn, seksualitet og familie.		
		2.						
		3.						

■ Bindende rammer i Fælles Mål □ Vejledende færdigheds- og vidensmål

Færdigheds- og vidensområder og -mål

Rettigheder		Personlige grænser		Følelser	
Eleven kan samtale om børns rettigheder i relation til familie og skole.	Eleven har viden om børns grundlæggende rettigheder.	Eleven kan give udtryk for egne grænser.	Eleven har viden om personlige grænser.	Eleven kan beskrive følelsesmæssige reaktioner.	Eleven har viden om følelser.
Reproduktion					
Eleven kan forklare, hvordan man får børn.	Eleven har viden om reproduktion.				

Færdigheds- og vidensområder og -mål

Rettigheder		Personlige grænser		Venskaber	
Eleven kan diskutere handlemuligheder, hvis et barns ret til beskyttelse krænkes.	Eleven har viden om børns ret til beskyttelse mod fysisk, psykisk og digitalt overgreb.	Eleven kan respektere egne og andres personlige grænser.	Eleven har viden om mobning og trivsel.	Eleven kan vurdere betydningen af gode venskaber.	Eleven har viden om relationers betydning for sundhed og trivsel.

Færdigheds- og vidensområder og -mål

Personlige grænser		Relationer		Seksuel sundhed	
Eleven kan diskutere, hvordan overgreb på børn og unge kan forebygges.	Eleven har viden om vold og overgreb af fysisk, psykisk og seksuel karakter.	Eleven kan vurdere følelsesmæssige dilemmaer i relationer.	Eleven har viden om følelser og relationers betydning for sundhed, trivsel og seksualitet.	Eleven kan vurdere hvad der fremmer egen og andre unges seksuelle sundhed og trivsel.	Eleven har viden om seksuel sundhed og trivsel.

Fælles Mål efter kompetenceområde

Sundhed og trivsel

Klassetrin	Kompetencemål	Faser	Færdigheds- og vidensområder og -mål					
Efter 3. klassetrin	Eleven kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.		Sundhedsfremme		Livsstil		Levevilkår	
		1.	Eleven kan samtale om egen sundhed og trivsel.	Eleven har viden om enkle sundheds- og trivselsfaktorer.	Eleven kan beskrive anbefalinger for sundhed.	Eleven har viden om anbefalinger for kost, bevægelse, søvn og hygiejne.	Eleven kan forklare, hvordan omgivelser påvirker sundhed.	Eleven har viden om bolig og nærmiljøets indvirkning på sundhed.
		2.						
		3.						
		4.						
Efter 6. klassetrin	Eleven kan fremme sundhed og trivsel på skolen.		Sundhedsfremme		Livsstil		Levevilkår	
		1.	Eleven kan vurdere, hvad der fremmer sundhed og trivsel på skolen.	Eleven har viden om, hvad der fremmer sundhed og trivsel.	Eleven kan analysere normer og idealer for sundhed.	Eleven har viden om normer og idealer for sundhed.	Eleven kan analysere, hvordan sundhed påvirkes af levevilkår.	Eleven har viden om samspil mellem sundhed, trivsel og levevilkår.
		2.						
		3.						
Efter 9. klassetrin	Eleven kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder.		Sundhedsfremme		Livsstil og levevilkår		Ulighed i sundhed	
		1.	Eleven kan diskutere hvordan sundhed og trivsel kan fremmes gennem sundhedspolitikker.	Eleven har viden om sundhedspolitikker.	Eleven kan vurdere sundhedsfaktorer i relation til eget liv.	Eleven har viden om sundhedsfaktorer, som er særligt relevante for unge.	Eleven kan diskutere ulighed i sundhed i et samfundsmæssigt perspektiv.	Eleven har viden om faktorer der skaber ulighed i sundhed.
		2.						
		3.						

Køn, krop og seksualitet

Klassetrin	Kompetencemål	Faser	Færdigheds- og vidensområder og -mål					
Efter 3. klassetrin	Eleven kan samtale om mangfoldighed i forhold til krop og køn med udgangspunkt i eget liv.		Normer og idealer		Krop		Familieliv	
		1.	Eleven kan samtale om kønsroller og mangfoldighed.	Eleven har viden om kønsroller.	Eleven kan samtale om kroppe og mangfoldighed.	Eleven har viden om kropes forskelligheder.	Eleven kan sammenligne familieformer.	Eleven har viden om familieformer.
		2.						
		3.						
		4.						
Efter 6. klassetrin	Eleven kan analysere mangfoldighed i krop, køn og seksualitet.		Normer og idealer		Pubertet		Seksualitet	
		1.	Eleven kan analysere, hvordan normer for køn og krop kan påvirke børn og unge.	Eleven har viden om normer for køn og krop.	Eleven kan diskutere pubertetens betydning for identitet og relationer.	Eleven har viden om fysiske og psykiske forandringer i puberteten.	Eleven kan beskrive seksuel mangfoldighed.	Eleven har viden om seksualitet.
		2.						
		3.						
Efter 9. klassetrin	Eleven kan vurdere normer og rettigheder for krop, køn og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.		Normer og idealer		Seksuelle rettigheder			
		1.	Eleven kan analysere køn, krop og seksualitet i samtidigt, historisk og globalt perspektiv.	Eleven har viden om kulturelle og sociale normer og idealer for køn, krop og seksualitet.	Eleven kan diskutere seksuelle rettigheder i Danmark og globalt.	Eleven har viden om rettigheder relateret til krop, køn, seksualitet og familie.		
		2.						
		3.						

■ Bindende rammer i Fælles Mål ■ Vejledende færdigheds- og vidensmål

Færdigheds- og vidensområder og -mål					
Rettigheder		Personlige grænser		Følelser	
Eleven kan samtale om børns rettigheder i relation til familie og skole.	Eleven har viden om børns grundlæggende rettigheder.	Eleven kan give udtryk for egne grænser.	Eleven har viden om personlige grænser.	Eleven kan beskrive følelsesmæssige reaktioner.	Eleven har viden om følelser.
Rettigheder		Personlige grænser		Venskaber	
Eleven kan diskutere handlemuligheder, hvis et barns ret til beskyttelse krænkes.	Eleven har viden om børns ret til beskyttelse mod fysisk, psykisk og digitalt overgreb.	Eleven kan respektere egne og andres personlige grænser.	Eleven har viden om mobning og trivsel.	Eleven kan vurdere betydningen af gode venskaber.	Eleven har viden om relationers betydning for sundhed og trivsel.
Personlige grænser		Relationer		Seksuel sundhed	
Eleven kan diskutere, hvordan overgreb på børn og unge kan forebygges.	Eleven har viden om vold og overgreb af fysisk, psykisk og seksuel karakter.	Eleven kan vurdere følelsesmæssige dilemmaer i relationer.	Eleven har viden om følelser og relationers betydning for sundhed, trivsel og seksualitet.	Eleven kan vurdere hvad der fremmer egen og andre unges seksuelle sundhed og trivsel.	Eleven har viden om seksuel sundhed og trivsel.

Færdigheds- og vidensområder og -mål			
Reproduktion			
Eleven kan forklare, hvordan man får børn.	Eleven har viden om reproduktion.		

Læseplan

Indhold

1	Om læseplanens funktion	17
<hr/>		
2	Læseplanens opbygning	18
<hr/>		
3	Emnets formål og identitet	19
3.1	Emnets formål	19
3.2	Emnets identitet	20
<hr/>		
4	Emnets kompetenceområder og kompetencemål	21
4.1	Kompetenceområdernes sammenhænge og progression	21
4.2	Kompetenceområdet sundhed og trivsel	22
4.3	Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet	23
<hr/>		
5	Udviklingen i indholdet i undervisningen	24
5.1	Første trinforløb: Børnehaveklasse-3. klassetrin	24
5.2	Andet trinforløb: 4.-6. klassetrin	26
5.3	Tredje trinforløb: 7.-9. klassetrin	27
<hr/>		
6	Tværgående emner og problemstillinger	29
<hr/>		
7	Tværgående temaer	30
7.1	Sproglig udvikling	30
7.2	It og medier	30
7.3	Innovation og entreprenørskab	31

1 Om læseplanens funktion

Læseplanen beskriver grundlaget for undervisningen i emnet. Læseplanen fortolker forholdet mellem skolens formål, lovens centrale bestemmelser om undervisningens tilrettelæggelse og de fagspecifikke bestemmelser i Fælles Mål.

Fagformålet beskriver, hvordan emnet bidrager til at opfylde folkeskolens formål, og angiver den overordnede retning for tilrettelæggelsen af undervisning i faget. Fagformålet og de underliggende kompetencemål samt færdigheds- og vidensområder er således den overordnede ramme for lærerens overvejelser om tilrettelæggelse af undervisningen, herunder overvejelser vedrørende valg af undervisningens indhold.

Læseplanen udfolder de bindende kompetencemål samt færdigheds- og vidensområderne i Fælles Mål, hvor det faglige indhold konkretiseres. Læseplanen uddyber kompetencemålene og beskriver det indhold og den progression, der skal knytte sig til kompetencemålene med henblik på at give en ramme for lærernes valg af indhold. Læseplanen beskriver de bindende færdigheds- og vidensområder, der ligger under emnets kompetencemål på de enkelte trinforløb. Færdigheds- og vidensområderne angiver i overskriftsform afgørende faglige elementer i arbejdet hen imod at indfri kompetencemålene som udgangspunkt for bestræbelsen på at opfylde fagformålet og skal danne udgangspunkt for tilrettelæggelsen af undervisningen.

Der skal undervises i det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab igennem hele skoleforløbet fra børnehaveklassen til 9. klassetrin. Det obligatoriske emne er ikke tillagt et selvstændigt timetal, men skal indgå i undervisningen i de obligatoriske fag. Det påhviler skolelederen at træffe beslutning om, hvilke fag undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal foregå i.

2 Læseplanens opbygning

Kapitel 3 beskriver emnets formål og identitet.

Kapitel 4 beskriver emnets kompetenceområder og kompetencemål, samt sammenhængen mellem disse.

Kapitel 5 beskriver udviklingen i undervisningens indhold for hvert trinforløb: Børnehaveklasse til 3. klassetrin, 4.-6. klassetrin og 7.-9. klassetrin. Beskrivelserne tager udgangspunkt i de kompetencemål og kompetenceområder, der er knyttet til trinforløbet.

Kapitel 6 beskriver emnets rolle i arbejdet med tværgående emner og problemstillinger i skolen.

Kapitel 7 beskriver, hvordan sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan bidrage til arbejdet med folkeskolens tværgående temaer.

3 Emnets formål og identitet

Emnets formål

Eleverne skal i emnet sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab udvikle kompetencer til at fremme sundhed og trivsel. Eleverne skal opnå forståelse for den betydning, som livsstil og levevilkår har for sundhed og trivsel, samt af samspillet mellem sundhed, seksualitet og familieliv.

Stk. 2. Eleverne skal beskæftige sig med egne og andres erfaringer og undren i emnet for at medvirke til udvikling af engagement, selvtillid og livsglæde samt støtte den enkelte i udvikling af egen identitet i samspil med andre. Emnet skal endvidere medvirke til, at eleverne opnår erkendelse af egne grænser og rettigheder samt forståelse for andres.

Stk. 3. I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal eleverne udvikle forudsætninger for, at de i fællesskab med andre og hver for sig, kan tage kritisk stilling og handle for at fremme egen og andres sundhed.

3.1 Emnets formål

Gennem undervisningen i det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab udvikler eleverne viden, færdigheder og kompetencer til at kunne tage kritisk stilling og handle, for at fremme egen og andres sundhed og trivsel. Emnet styrker elevernes kompetencer til at kunne bygge bro mellem deres viden om sundhed og trivsel og deres muligheder for at handle i forhold til denne viden i det virkelige liv.

I emnet lærer eleverne om den betydning, som livsstil, levevilkår og rettigheder har for sundhed og trivsel, og de lærer om samspillet mellem sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet. Undervisningen i emnet medvirker til at udvikle elevernes forståelse af egne og andres grænser, og undervisningen støtter elevernes udvikling af egen identitet i samspil med andre. I denne proces er refleksion og dialog om værdier, normer, rettigheder, ansvarlighed og handlemuligheder væsentlige omdrejningspunkter for undervisningen.

Undervisning om menneskets samspil med vilkår, værdier og normer i det omgivende samfund har en central placering i det obligatoriske emne. Gennem undersøgelse, kritisk tænkning, dialog og afprøvning af sundheds- og trivselsfremmende handlinger udvikles elevernes viden, holdninger og mod på at engagere sig i det omgivende samfund.

Undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab bidrager til elevernes personlige, sociale og demokratiske dannelse. Der er således en tæt sammenhæng mellem det obligatoriske emne og folkeskolens overordnede formål, der handler om at fremme elevernes alsidige udvikling, at udvikle elevernes tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle, samt at forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre.

3.2 Emnets identitet

Det obligatoriske emne er karakteriseret ved et tværfagligt fokus på undervisningens indhold. Emnets tilgang til sundhed, trivsel, familieliv, køn, krop og seksualitet trækker på biologiske, psykologiske, sociale og samfundsmæssige perspektiver. Elevernes kompetencer udvikles i deres omgang med de forskellige perspektiver på det obligatoriske emnes faglige indhold. Det er igennem elevernes arbejde med det tværfaglige fokus på emnets indhold, at forudsætningerne for deres alsidige udvikling, kritiske stillingtagen og kompetence til at kunne fremme sundhed og trivsel udvikles. Det obligatoriske emnes integration i fagene understøtter dette tværfaglige fokus.

Emnet lægger desuden vægt på anvendelse af undersøgende og handlingsorienterede arbejdsformer, hvor elevernes undren og aktive deltagelse ses som centrale omdrejningspunkter. Gennem anvendelse af varierede og alderssvarende undervisningsmetoder, sættes sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet meningsfuldt i spil i forhold til elevernes erfaringer, hverdag og lokalmiljø.

Elevernes aktive deltagelse er en forudsætning for at kunne udvikle kompetencer til at fremme sundhed og trivsel. Elevdeltagelse spiller derfor en væsentlig rolle igennem hele skoleforløbet og i relation til planlægning, såvel som gennemførelse og evaluering af undervisningen i det obligatoriske emne.

Emnets formål, kompetencemål og videns- og færdighedsområder bygger på specifikke faglige tilgange til sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet. Under hensyntagen til de bindende kompetencemål og videns- og færdighedsområder, er det lærerens opgave at omsætte de faglige tilgange til meningsfuld og aldersvarende undervisning i den konkrete pædagogiske praksis for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. I denne omsætning til praksis er det væsentligt, at læreren har blik for en helhedsorienteret tilgang til emnet.

Emnet bygger på en bred og positiv tilgang til sundhed. En bred tilgang til sundhed betyder, at både livsstil og levevilkår opfattes som betydningsfulde i forhold til sundhed. Livsstil er de måder, vi lever på, og levevilkår er de rammer, som det omgivende miljø og samfund giver os at leve indenfor. Livsstil og levevilkår indvirker på hinanden. En positiv tilgang til sundhed betyder desuden, at sundhed ikke kun handler om fravær af sygdom, men også om livskvalitet, velvære og trivsel – både fysisk, psykisk og socialt. Viden om, hvordan livsstil og levevilkår påvirker sundhed, ses som væsentlige bidrag til, at eleverne kan tage kritisk stilling og handle, for at fremme egen og andres sundhed og trivsel.

Emnet bygger på en mangfoldig tilgang til køn, krop og seksualitet. En mangfoldig tilgang betyder i denne sammenhæng at tage udgangspunkt i mennesker som værende unikke, samt at anerkende de individuelle forskelle, som karakteriserer menneskers måder at udtrykke deres køn, krop og seksualitet på. En mangfoldig tilgang ses som det modsatte af en ensartet og stereotyp tilgang til køn, krop og seksualitet. Viden om mangfoldighed forstås som en væsentlig forudsætning for elevernes muligheder for at bidrage til inkluderende og demokratiske fællesskaber i skolen og samfundet.

Emnet bygger på en tilgang til sundhed, køn, krop og seksualitet, der sætter fokus på rettigheder. Dette indebærer blandt andet, at rettigheder forstås som en del af de levevilkår, der påvirker sundhed og trivsel i et samfund. Viden om børns rettigheder og viden om rettigheder i forhold til køn, krop og seksualitet forstås som grundlag for, at eleverne kan fremme både egen og andres sundhed og trivsel. Det obligatoriske emnes fokus på rettigheder bidrager desuden til elevernes demokratiske dannelse og forbereder dem på at være aktive medborgere i et demokratisk samfund.

4 Emnets kompetenceområder og kompetencemål

Det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab består af to bindende kompetenceområder med tilhørende bindende kompetencemål; sundhed og trivsel samt køn, krop og seksualitet. Kompetenceområderne griber ind i hinanden og skal således ses som en helhed igennem hele skoleforløbet. I det følgende beskrives kompetenceområdernes indbyrdes sammenhænge og progression. Dernæst gennemgås de to kompetenceområder og de tilhørende kompetencemål for de enkelte trinforløb.

4.1 Kompetenceområdernes sammenhænge og progression

Emnets to kompetenceområder udgør en faglig sammenhæng og helhed. Kompetenceområderne supplerer indbyrdes hinanden, og det er samspelet mellem undervisning inden for begge områder, der bidrager til at udvikle elevernes kompetencer inden for det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Et for ensidigt fokus på ét af kompetenceområderne eller ét af kompetencemålene begrænser undervisningens muligheder for at komme rundt om helheden i det obligatoriske emne og derigennem udvikle alsidige kompetencer.

Progressionen i trinforløbene skal forstås på tværs af kompetenceområder og kompetencemål, således at hvert trinforløb bygger oven på det foregående trinforløb. Progressionen i kompetencemålene lægger op til, at undervisningen i første trinforløb har fokus på eleven selv og eleven i samspil med sin helt nære omverden, herunder familien og klassen. I andet trinforløb udvides fokus til gradvist at inkludere bredere perspektiver, hvor der tages udgangspunkt i elevens samspil med den omverden, som udgøres af skolen og lokalmiljøet, samt af relationer på internettet og igennem sociale medier. I det tredje trinforløb udvides fokus yderligere til også at inkludere bredere kulturelle, sociale og samfundsmæssige perspektiver, hvor der tages udgangspunkt i elevens samspil med den nationale, såvel som globale omverden.

I den konkrete tilrettelæggelse af undervisningen er der mange måder at skabe sammenhænge mellem kompetenceområderne inden for hvert trinforløb, samt progression i samspelet mellem trinnene. Da undervisningen i det obligatoriske emne ofte varetages af forskellige lærere og med inddragelse af eksterne undervisere, eksempelvis fra sundhedsplejen, er det væsentligt, at de involverede lærere har blik for samspil mellem forskellige undervisningsforløb, såvel som blik for overgange mellem de tre trinforløb. Sidstnævnte særligt med henblik på at sikre, at der tages udgangspunkt i og bygges oven på elevernes viden, færdigheder og kompetencer, således at undervisningen leder frem mod det obligatoriske emnes bindende formål og kompetencemål.

4.2 Kompetenceområdet sundhed og trivsel

Oversigt kompetencemålene for sundhed og trivsel

Første trinforløb: Børnehaveklasse-3. klasse	Andet trinforløb: 4.-6. klasse	Tredje trinforløb: 7.-9. klasse
Eleven kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.	Eleven kan fremme sundhed og trivsel på skolen.	Eleven kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel tager udgangspunkt i en bred og positiv tilgang til sundhed. Sundheds- og trivselsfremme har en central placering inden for dette kompetenceområde, hvor der sættes fokus på udviklingen af elevernes forudsætninger for selv at kunne påvirke deres egen og andres sundhed og trivsel. Fokus lægges på elevernes indsigt i egne handlemuligheder og på elevernes udvikling af kreative og innovative løsninger på væsentlige sundheds- og trivselsproblematikker, som de selv er med til at udpege i undervisningen. Igennem det samlede skoleforløb, inden for kompetenceområdet sundhed og trivsel, udvikles elevernes indsigt igennem en alsidig og alderssvarende undervisning, hvor der fokuseres på at styrke elevernes oplevelser af selv at kunne handle for at fremme sundhed og trivsel.

I det første trinforløb leder undervisningen frem mod, at eleverne kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv. Dette indebærer eksempelvis, at eleverne kan forklare og give eksempler på, hvordan enkle faktorer, som kost, søvn, motion, venskaber og familie, påvirker sundhed og trivsel.

I det andet trinforløb leder undervisningen frem mod, at eleverne kan fremme sundhed og trivsel på skolen. Dette indebærer eksempelvis, at eleverne kan identificere sundheds- og trivselsproblematikker på egen skole, samt at de kan udvælge, undersøge og eventuelt afprøve konkrete ideer og initiativer, der kan fremme sundhed og trivsel på skolen.

I det tredje trinforløb leder undervisningen frem mod, at eleverne kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder. Dette indebærer eksempelvis, at eleverne kan vurdere sundheds- og trivselsproblematikker på et individuelt, såvel som samfundsmæssigt niveau, samt at de kan reflektere over, hvilke faktorer og initiativer, der bidrager til eller mindsker ulighed i sundhed og trivsel på et nationalt, såvel som globalt plan.

4.3 Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet

Oversigt over kompetencemål for køn, krop og seksualitet

Første trinforløb: Børnehaveklasse-3. klasse	Andet trinforløb: 4.-6. klasse	Tredje trinforløb: 7.-9. klasse
Eleven kan samtale om mangfoldighed i forhold til køn og krop med udgangspunkt i eget liv.	Eleven kan analysere mangfoldighed i køn, krop og seksualitet.	Eleven kan vurdere normer og rettigheder for køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet tager udgangspunkt i en opfattelse af køn, krop og seksualitet som værende væsentlige aspekter af menneskers selvopfattelse og identitet, og som betydningsfulde for menneskers sundhed og trivsel. Køn, krop og seksualitet forstås som størrelser, der har både biologiske, psykologiske, relationelle, kulturelle og samfundsmæssige dimensioner. De opfattes desuden som dynamiske aspekter af menneskers liv, der udvikler og ændrer sig igennem livet, og som kan komme til udtryk på mange forskellige måder. Undervisning om mangfoldighed og rettigheder i forhold til køn, krop og seksualitet har en central placering inden for dette kompetenceområde.

Igennem det samlede skoleforløb, inden for kompetenceområdet køn, krop og seksualitet, udvikles elevernes indsigt igennem en alsidig og alderssvarende undervisning. I det første trinforløb leder undervisningen frem mod, at eleverne kan samtale om mangfoldighed i forhold til køn og krop med udgangspunkt i deres egne liv. Dette indebærer eksempelvis, at eleverne kan samtale om, hvordan man kan være drenge og piger på mange forskellige måder, samt at de kan samtale om, hvordan kroppe kan se forskellige ud og udvikles forskelligt gennem livet. I det andet trinforløb leder undervisningen frem mod, at eleverne kan analysere mangfoldighed i forhold til køn, krop og seksualitet. Dette indebærer eksempelvis, at eleverne kan analysere og samtale om, hvordan normer og idealer for krop, køn og seksualitet præsenteres i medier, børne- og ungdomskulturer, blandt venner og i familier.

I det tredje trinforløb leder undervisningen frem mod, at eleverne kan vurdere normer og rettigheder for køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv. Dette indebærer eksempelvis, at eleverne kan vurdere, hvordan normer og idealer er påvirket af det samfund og de sociale sammenhænge, mennesker lever og indgår i, samt at de kan reflektere over normer og idealer i forhold til forskellige globale, såvel som historiske kontekster.

5 Udviklingen i indholdet i undervisningen

De to kompetenceområder sundhed og trivsel samt køn, krop og seksualitet er inddelt i færdigheds- og vidensområder inden for hvert trinforløb. Færdigheds- og vidensområderne er bindende, men arbejdet med dem kan tilrettelægges på utallige måder. De forskellige færdigheds- og vidensområder spiller sammen og kan kombineres inden for hvert kompetenceområde, såvel som på tværs af kompetenceområderne. I arbejdet med kompetencemålene har læreren mulighed for at inddrage yderligere færdigheder og viden, som vurderes relevant i undervisningen på de forskellige klassetrin.

Det følgende afsnit udfolder arbejdet med de to kompetenceområder for hvert af de tre trinforløb i det obligatoriske emne, henholdsvis børnehaveklasse til 3. klassetrin, 4.-6. klassetrin og 7.-9. klassetrin. Inden for hvert trinforløb beskrives emnets to kompetencemål og underliggende færdigheds- og vidensområder.

5.1 Første trinforløb: Børnehaveklasse-3. klassetrin

Undervisningen i det første trinforløb fører frem mod, at eleverne udvikler en grundlæggende forståelse af, hvilke faktorer, der fremmer sundhed og trivsel i deres egne liv. Undervisningen tilrettelægges endvidere frem mod, at eleverne kan samtale om mangfoldighed i forhold til køn og krop, med udgangspunkt i deres egne liv. Hovedvægten i undervisningen på dette trinforløb lægges på elevernes helt nære omverden, eksempelvis familien og klassen, og elevens egne erfaringer.

Undervisningen på dette trinforløb udgør fundamentet for elevernes indsigt i en bred og positiv tilgang til sundhed. Det sker ved, at eleverne lærer om anbefalinger for et sundt liv, såvel som om, hvordan de nære omgivelser påvirker sundhed og trivsel. Undervisningen i det første trinforløb udvikler desuden elevernes viden om børns grundlæggende rettigheder, herunder eksempelvis Børnekonventionen, og bidrager til deres forståelse af rettigheder som vigtige i forhold til deres egne liv. Igennem hele trinforløbet er samtaler om mangfoldighed i forhold til kønsroller, kroppe og familier centrale. Disse samtaler kan kobles tæt til elevernes egne liv og erfaringer, såvel som til overvejelser over sundhed, trivsel og rettigheder.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel

Kompetencemålet for sundhed og trivsel er:

Eleven kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.

Arbejdet med kompetenceområdet sundhed og trivsel skal i første trinforløb lede hen mod, at eleverne kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel for børnehaveklasse til 3. klassetrin omfatter seks færdigheds- og vidensområder:

- **Sundhedsfremme.** Undervisningen omfatter arbejde med, hvordan sundhed og trivsel kan fremmes, herunder betydningen af faktorer som venskaber, familie, kost og motion. Undervisningen har fokus på en positiv og bred forståelse af sundhed.
- **Livsstil.** Undervisningen omfatter arbejde med enkle anbefalinger for børns sundhed og trivsel, herunder kost, søvn, hygiejne og motion.
- **Levevilkår.** Undervisningen omfatter arbejde med, hvordan omgivelserne påvirker sundhed og trivsel, herunder boligens og nærmiljøets betydning.
- **Rettigheder.** Undervisningen omfatter arbejde med børns grundlæggende rettigheder, herunder Børnekonventionen. Undervisningen har fokus på børns rettigheder i familien og skolen, samt på internationale perspektiver på børns rettigheder.
- **Personlige grænser.** Undervisningen omfatter arbejde med personlige grænser, herunder at genkende og respektere egne og andres grænser. Undervisningen har fokus på børns ret til at bestemme over egen krop.
- **Følelser.** Undervisningen omfatter arbejde med følelser og følelsesmæssige reaktioner.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet

Kompetencemålet for køn, krop og seksualitet er:

Eleven kan samtale om mangfoldighed i forhold til køn og krop med udgangspunkt i eget liv.

Arbejdet med kompetenceområdet køn, krop og seksualitet skal i første trinforløb lede hen mod, at eleverne kan samtale om mangfoldighed i forhold til køn og krop med udgangspunkt i eget liv.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet for børnehaveklasse til og med 3. klassetrin omfatter fire færdigheds- og vidensområder:

- **Normer og idealer.** Undervisningen omfatter arbejde med normer og idealer for køn, herunder kønsroller i skolen, hjemmet og medier. Undervisningen har fokus på køn og mangfoldighed.
- **Krop.** Undervisningen omfatter arbejde med ligheder og forskelle på kroppe og kroppes udvikling. Undervisningen har fokus på kroppe og mangfoldighed.
- **Familieliv.** Undervisningen omfatter arbejde med forskellige familieformer. Undervisningen har fokus på familieliv og mangfoldighed.
- **Reproduktion.** Undervisningen omfatter arbejde med basal viden om, hvordan mennesker får børn. Undervisningen har fokus på kunstig befrugtning og adoption.

5.2 Andet trinforløb: 4.-6. klassetrin

Undervisningen i det andet trinforløb fører frem mod, at eleverne udvikler forudsætninger for at deltage aktivt i at skabe forandringer i forhold til fremme af sundhed og trivsel på skolen. Undervisningen i trinforløbet bidrager ligeledes til elevernes forudsætninger for at kunne forholde sig analyserende til køn, krop og seksualitet. Hovedvægten i undervisningen på dette trinforløb lægges stadig på elevernes nære omverden og egne erfaringer, men gradvist inddrages bredere perspektiver, hvor elevernes forholder sig til deres skole og øvrige lokalmiljø, samt til relationer på internettet og igennem sociale medier.

På dette trinforløb skærper undervisningen elevernes bevidsthed om, hvordan sundhed og trivsel kan fremmes igennem forandringer i livsstil, såvel som levevilkår. Det er væsentligt, at eleverne igennem undervisningen gør sig erfaringer med at afprøve sundheds- og trivselsfremmende initiativer, eksempelvis i forhold til deres klasse eller skole som helhed. Undervisningen i det andet trinforløb omfatter et centralt fokus på pubertet, seksualitet, personlige grænser og rettigheder, der bidrager til elevernes forudsætninger for at kunne forholde sig til disse aspekter af deres egne liv. I denne sammenhæng har undervisning om mangfoldighed i forhold til køn, krop og seksualitet fortsat en afgørende betydning for tilrettelæggelse af undervisningen.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel

Kompetencemålet for sundhed og trivsel for 4.-6. klasse er:

Eleven kan fremme sundhed og trivsel på skolen.

Arbejdet med kompetenceområdet sundhed og trivsel skal på andet trinforløb lede hen mod, at eleverne kan fremme sundhed og trivsel på skolen.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel på 4.-6. klassetrin omfatter seks færdigheds- og vidensområder:

- **Sundhedsfremme.** Undervisningen handler om, hvordan sundhed og trivsel kan fremmes med en positiv og bred tilgang til sundhed og trivsel, og har desuden fokus på elevernes egne ideer til at fremme sundhed og trivsel på skolen.
- **Livsstil.** Undervisningen omfatter arbejde med normer og idealer for sund livsstil, herunder eksempelvis i forhold til kost, motion, søvn, hygiejne, rygning og alkohol.
- **Levevilkår.** Undervisningen omfatter arbejde med samspillet mellem sundhed, trivsel og levevilkår. Undervisningen har fokus på betydningen af økonomiske, kulturelle og sociale levevilkår for sundhed og trivsel.
- **Rettigheder.** Undervisningen omfatter arbejde med børns ret til beskyttelse mod fysiske, psykiske og digitale overgreb. Undervisningen har fokus på sikker adfærd på internet og sociale medier.
- **Personlige grænser.** Undervisningen omfatter arbejde med mobning, herunder hvad mobning er og hvordan mobning kan forebygges og håndteres. Undervisningen har fokus på respekt for egne og andres personlige grænser.
- **Venskaber.** Undervisningen omfatter arbejde med relationers betydning for sundhed og trivsel. Undervisningen har fokus på venskaber og på venskabers betydning for sundhed og trivsel.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet

Kompetencemålet for køn, krop og seksualitet er:

Eleven kan analysere mangfoldighed i køn, krop og seksualitet.

Arbejdet med kompetenceområdet køn, krop og seksualitet skal på andet trinforløb lede hen mod, at eleverne kan analysere mangfoldighed i køn, krop og seksualitet.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet på 4.-6. klassetrin omfatter tre færdigheds- og vidensområder:

- **Normer og idealer.** Undervisningen omfatter fortsat arbejde med normer og idealer for krop og køn, herunder normer og idealer i skolen, hjemmet og medier. Undervisningen har fokus på, hvordan normer og idealer for krop og køn kan påvirke børn og unge.
- **Pubertet.** Undervisningen omfatter arbejde med pubertet, herunder med de fysiske og psykiske forandringer, der kan opleves i forbindelse med puberteten. Undervisningen har fokus på identitet, følelser, kærester og seksualitet.
- **Seksualitet.** Undervisningen omfatter arbejde med seksualitet og seksuel mangfoldighed, herunder homo-, bi- og heteroseksualitet. Undervisningen har fokus på seksualitet som omfattende både biologiske, psykologiske og sociale dimensioner.

5.3 Tredje trinforløb: 7.-9. klassetrin

Undervisningen i det tredje trinforløb fører frem mod, at eleverne udvikler forudsætninger for, at kunne fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder. Undervisningen i trinforløbet bidrager ligeledes til elevernes forudsætninger for at kunne vurdere normer, idealer og rettigheder for køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv. Hovedvægten i undervisningen på dette trinforløb lægges på de bredere kulturelle, sociale og samfundsmæssige sammenhænge, hvor der tages udgangspunkt i elevernes samspil med den nationale, såvel som globale omverden.

På dette trinforløb bidrager undervisningen særligt til, at eleverne udvikler en faglig dybde, nuancering og kritisk tænkning i forhold til det obligatoriske emnes færdigheds- og vidensområder. Det er væsentligt, at der arbejdes med elevernes identifikation af sundheds- og trivselsproblematikker på et individuelt, såvel som samfundsmæssigt niveau, samt at undervisningen tilrettelægges, så eleverne reflekterer over, hvilke faktorer og individuelle, såvel som kollektive handlemuligheder, der bidrager til eller mindsker ulighed i sundhed og trivsel, herunder på et nationalt, såvel som globalt plan.

Undervisningen i det tredje trinforløb omfatter et centralt fokus på seksuel sundhed og trivsel, personlige grænser og seksuelle rettigheder. I denne sammenhæng har undervisning om samspillet mellem seksualitet, følelser, sundhed, trivsel og rettigheder en afgørende betydning i forhold til tilrettelæggelsen af undervisningen.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel

Kompetencemålet for sundhed og trivsel for 7.-9. klasse er:

Eleven kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder.

Undervisningen i sundhed og trivsel skal på tredje trinforløb lede hen mod, at eleverne kan fremme egen og andre sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder.

Kompetenceområdet sundhed og trivsel på 7.-9. klassetrin omfatter seks færdigheds- og vidensområder:

- **Sundhedsfremme.** Undervisningen omfatter arbejde med, hvordan sundhed og trivsel kan fremmes i et samfund igennem lokale og nationale sundhedspolitikker. Undervisningen har fokus på sundhedspolitiske indsatser, der er særligt relevante for børn og unge.
- **Livsstil og levevilkår.** Undervisningen omfatter arbejde med sundhedsfaktorer, som er særligt relevante for unge, eksempelvis alkohol, narkotika, rygning, sol, seksuel adfærd og mental sundhed. Undervisningen har fokus på dilemmaer, livskvalitet, lyst, ansvar og gruppepres.
- **Ulighed i sundhed.** Undervisningen omfatter arbejde med sociale og samfundsmæssige faktorer, der bidrager til at skabe ulighed i sundhed.
- **Personlige grænser.** Undervisningen omfatter arbejde med forebyggelse af vold og overgreb på børn og unge, herunder overgreb af fysisk, psykisk, seksuel og digital karakter. Undervisningen har fokus på rettigheder og lovgivning om rettigheder og overgreb, samt på dilemmaer relateret til personlige grænser, lyst, følelser og sex.
- **Relationer.** Undervisningen omfatter arbejde med relationers betydning for sundhed og trivsel, herunder betydningen af venskaber, familie og kæresteforhold. Undervisningen har fokus på følelser og følelsesmæssige dilemmaer i relationer.
- **Seksuel sundhed.** Undervisningen omfatter arbejde med, hvordan seksuel sundhed og trivsel blandt unge kan fremmes i Danmark, såvel som internationalt. Undervisningen omfatter arbejde med prævention, seksyngdomme og uønsket graviditet. Undervisningen har fokus på lyst, nydelse og seksuel trivsel, såvel som faktorer relateret til usikker seksuel adfærd.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet

Kompetencemålet for køn, krop og seksualitet er:

Eleven kan vurdere normer og rettigheder for køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.

Arbejdet med kompetenceområdet køn, krop og seksualitet leder på andet trinforløb hen mod, at eleverne kan vurdere normer og rettigheder for køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet på 7.-9. klassetrin omfatter to færdigheds- og vidensområder:

- **Normer og idealer.** Undervisningen omfatter fortsat arbejde med normer og idealer for køn, krop og seksualitet. Undervisningen har fokus på samtidige, historiske og globale perspektiver på normer og idealer for køn, krop og seksualitet.
- **Seksuelle rettigheder.** Undervisningen omfatter arbejde med internationale rettigheder relateret til køn, krop, seksualitet og familie, herunder de seksuelle rettigheder. Undervisningen har fokus på seksuelle rettigheder i Danmark, såvel som globalt.

6 Tværgående emner og problemstillinger

Emnet sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er som nævnt ikke tillagt et selvstændigt timetal, men skal indgå i undervisningen i skolens obligatoriske fag. Denne integration i fagene understøtter det tværfaglige fokus, som er særlig karakteristisk for emnet.

Der er en række faglige snitflader mellem sundheds- seksualundervisning og familiekundskab og de obligatoriske fag, som meningsfuldt kan sættes i spil igennem undervisning i tværgående emner og problemstillinger. Undervisning i dansk og matematik, såvel som undervisning inden for naturfagene, kulturfagene, sprogfagene og de praktisk/musiske fag, tilbyder fagligt indhold, fagsprog og arbejdsformer, som potentielt medvirker til udvikling af elevernes kompetencer til at tage kritisk stilling og handle for at fremme sundhed og trivsel.

Det er i den sammenhæng vigtigt at være opmærksom på, at børnehaveklassen, såvel som enkelte fag har egne videns- og færdighedsområder, som omfatter undervisning om sundhed og trivsel. Dette gælder blandt andet idræt, natur/teknologi, madkundskab og biologi. Andre fag, som dansk, kristendomskundskab eller samfundsfag, omfatter undervisning om henholdsvis it og kommunikation, etik eller sociale og kulturelle forhold, som ligeledes kan bringes meningsfuldt i spil i tværfaglige forløb med sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

Hvordan de tværfaglige forløb bedst tilrettelægges afhænger altid af den enkelte lærers planlægning af, hvad der er relevant og meningsfuldt på de enkelte klassetrin og under hensyntagen til de deltagende elevers konkrete forudsætninger.

7 Tværgående temaer

Undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab tilrettelægges med udgangspunkt i kompetenceområderne og under hensyntagen til de tre tværgående temaer: sproglig udvikling, it og medier samt innovation og entreprenørskab, der hvor det er meningsgivende.

7.1 Sproglig udvikling

Alle skolens fag og obligatoriske emner skal have fokus på sproglig udvikling. Undervisningen foregår gennem sproget i alle fag, når vi beskriver, forklarer, udvikler, diskuterer og reflekterer sammen med eleverne i tale og skrift. Fagord, begreber og fagspecifikt sprog giver mulighed for at udtrykke sig om og formidle fagligt indhold. I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan eleverne bruge både det talte og det skrevne sprog som en mangfoldig ressource til at skabe mening i samspil med andre mennesker. Elevernes beherskelse af fagord, begreber og fagspecifikt sprog klæder dem på til nuanceret at kunne afkode kulturelle normer og sociale spilleregler, så de kan handle sprogligt hensigtsmæssigt i en given kontekst.

Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er karakteriseret ved et særligt tværfagligt fokus, hvor der inddrages fagligt indhold og fagsprog fra hele skolens fagrække. I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan der dermed arbejdes med sproglig udvikling igennem faglig læsning og skrivning i samspil med de enkelte fag, og ved at arbejde med de fire færdigheder; at lytte, læse, samtale og skrive i tæt samspil.

7.2 It og medier

Det tværgående tema it og medier rummer vigtige potentialer, når det ses i sammenhæng med det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Undervisningen i it og medier understøtter og kvalificerer elevernes arbejde med at forholde sig undersøgende og kritisk til perspektiver på sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet, samt med at udvikle forståelse af egne og andres grænser, og med at udvikle og afprøve sundheds- og trivselsfremmende tiltag.

Det obligatoriske emnes faglige fokus på sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet rummer en række udfordringer og muligheder, når det kobles sammen med digitale perspektiver. Dette gælder både når det handler om at indgå i trygge digitale fællesskaber, når der sættes fokus på, hvordan digitale teknologier påvirker sundhed og trivsel, og mulighederne for at bruge digitale teknologier til at skabe sundheds- og trivselsfremmende forandringer.

Inddragelse af digitale teknologier i emnet planlægges med didaktisk blik for elevernes forudsætninger og de faglige potentialer i de fire elevpositioner inden for temaet it og medier:

- **Eleven som kritisk undersøger:** hvor eleverne kan samarbejde om at indsamle, sortere, udvælge og forholde sig kritisk til information om for eksempel sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet.

- **Eleven som analytisk modtager:** hvor eleverne kan samarbejde om kritisk at analysere og vurdere, hvordan digitale produkter som for eksempel sociale medier, reklamer, offentlige og private websider repræsenterer og fremstiller perspektiver på sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet.
- **Eleven som målrettet og kreativ producent:** hvor eleverne for eksempel kan samarbejde om at udvikle og skabe digitale produktioner med et sundheds- og trivselsfremmende formål.
- **Eleven som ansvarlig deltager:** hvor eleverne kan samarbejde om at udvikle visioner og tiltag, der udvikler børn og unges forudsætninger for eksempelvis at kommunikere hensigtsmæssigt, at skabe trygge fællesskaber på sociale medier og til at kunne gennemskue bevidst adfærdspåvirkning og manipulation via digitale platforme.

It og digitale medier spiller en vigtig rolle i elevernes liv, i skolen og i samfundet. Den hastige udvikling inden for området stiller krav til den enkelte lærers didaktiske refleksion i forhold til at omsætte og tilpasse den digitale virkelighed til et fagligt indhold, der kan styrke elevernes kompetencer til at håndtere de muligheder og udfordringer, som den digitale udvikling medfører.

7.3 Innovation og entreprenørskab

Det tværgående tema innovation og entreprenørskab handler om ideudvikling, proces og produkt. Temaet vægter elevdeltagelse og giver plads til, at eleverne undersøger, eksperimenterer, er kreative i deres tankegange og handler på nye ideer. Netop disse aspekter af temaet innovation og entreprenørskab spiller godt sammen med formålet for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, såvel som de særlige arbejds- og erkendelsesformer, der afspejler undervisningen i det obligatoriske emne.

Kompetencemålene for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab sætter fokus på, at eleverne kan fremme sundhed og trivsel for dem selv og andre. Når der arbejdes innovativt i det obligatoriske emne, understøttes eleverne i at omsætte og konkretisere deres viden og undersøgelser om sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet til konkrete ideer, produkter og handlinger. Det skabende element i innovation og entreprenørskab udfordrer således eleverne til at tænke kreativt i forhold til, hvordan deres viden kan få en aktiv betydning for sundhed og trivsel igennem udvikling af konkrete produkter, som fx kampagner, læserbreve, musik, kortfilm og lignende. Det centrale ved at give innovation og entreprenørskab plads i det obligatoriske emne bliver dermed det markante fokus på handle- og forandringsperspektivet: på "eleven som aktør" og "eleven som producent" i en skabende proces.

Den åbne skoles fokus på samarbejde mellem skolen og lokalsamfundet er centralt i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Dette samarbejde kan få en særlig kvalitet, når det har den innovative og skabende proces som et omdrejningspunkt, fx ved at eleverne i deres udvikling af viden tager kontakt til forskellige typer af kilder og møder mangfoldige syn på sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet.

Når der arbejdes innovativt i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, kan det tænkes både i det små og i det store: Der kan arbejdes innovativt med fokus på sundheds- og trivselsfremme i klassen, på skolen eller i det omkringliggende samfund. I hvor høj grad den innovative tankegang skal indgå i undervisningen, og hvor meget tid, der eksempelvis skal afsættes til produktudvikling og iværksættelse, afhænger altid af den enkelte lærers planlægning og vurdering af, hvad der er meningsgivende og relevant.

Undervisningsvejledning

Indhold

1 Om undervisningsvejledningen	36
2 Elevernes alsidige udvikling	37
2.1 Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskabs vigtighed	37
2.2 Alsidig udvikling gennem tværfaglighed og undersøgelse	38
2.3 Alsidig udvikling gennem elevinddragelse	39
2.4 Alsidig udvikling gennem variation i undervisningen	40
3 Tilrettelæggelse, gennemførelse og evaluering af undervisningen	42
3.1 Overordnede rammer og ansvar for undervisningen	42
3.2 Skolens tovholder for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab	42
3.3 Teamsamarbejde	44
3.4 Samarbejde med sundhedsplejen	45
3.5 Samarbejde mellem skole og lokalsamfund	46
3.6 Tværfaglige forløb	48
3.7 Mål og evaluering	49
3.8 Projektarbejde	50
3.9 Spontane undervisningssituationer	52
4 Forholdet mellem kompetencer og indhold	54
4.1 Sundhed og trivsel	54
4.2 Køn, krop og seksualitet	56
5 Almene temaer	59
5.1 Et trygt undervisningsmiljø	59
5.2 En mangfoldig skole	61
5.3 Underretningspligt ved mistanke om vold og overgreb	64

6	Tværgående emner og problemstillinger	66
6.1	Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab som selvstændigt emne	66
6.2	Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i tværfaglige forløb	66

7	Tværgående temaer	68
7.1	Sproglig udvikling	68
7.2	It og medier	69
7.3	Innovation og entreprenørskab	71

8	Tilpasning af undervisningen til elevernes forudsætninger	73
8.1	Undervisningsdifferentiering	73
8.2	Elever med særlige behov	74

1 Om undervisningsvejledningen

Undervisningsvejledningen giver information, støtte og inspiration til at kvalificere de mange valg, som læreren, i samarbejde med sin leder og sine kolleger, tager i sin praksis. Den informerer om de bestemmelser i folkeskoleloven og i Fælles Mål, som vedrører undervisningen i faget, og den støtter ved at forklare og eksemplificere centrale dele af fagets indhold.

Endelig giver undervisningsvejledningen inspiration til og understøtter tilrettelæggelse af undervisning i faget ved at beskrive forskellige mulige valg i planlægningen, gennemførelsen og evalueringen af undervisningen. I forbindelse med disse beskrivelser bidrager den til at synliggøre forskellige veje i tilrettelæggelsen af undervisningen, bl.a. ved at lægge op til diskussion af potentialer og begrænsninger i forskellige former for undervisningspraksis.

Undervisningsvejledningen er revideret juni 2021 som følge af indarbejdelse af vejledning om undervisning i samtykke som følge af ny samtykkebaseret voldtægtsbestemmelse.

2 Elevernes alsidige udvikling

Gennem undervisningen i det obligatoriske emne sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, der forløber fra børnehaveklasse til 9.klasse, udvikler eleverne viden, færdigheder og kompetencer, der i sammenhæng med det samlede skoleforløb, bidrager til deres sundhed og trivsel, såvel som til deres personlige, sociale og demokratiske dannelse. Der er en tæt kobling mellem det obligatoriske emne og folkeskolens overordnede formål, nemlig at fremme elevernes alsidige udvikling, at udvikle elevernes tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle, samt at forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre.

I dette afsnit gives først nogle bud på, hvorfor sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er et vigtigt element i folkeskolens samlede undervisning. Dernæst peges på, hvordan undervisningen i særlig grad kan bidrage til elevernes alsidige udvikling, når den tilrettelægges med udgangspunkt i tværfaglighed og undersøgelse, elevinddragelse og varierende undervisning.

2.1 Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskabs vigtighed

Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab har som overordnet formål at klæde eleverne på til at kunne tage kritisk stilling og handle, for at fremme egen og andres sundhed og trivsel. Dette formål er relevant, fordi eleverne vokser op i et globaliseret og individualiseret samfund, hvor normer og værdier for køn, krop, seksualitet og familieliv er både mangfoldige og under forandring, og hvor børn og unges sundhed og trivsel er udfordret på mange forskellige områder. Langt fra alle elever kommer fra hjem, hvor der tales åbent og undersøgende om de tematikker, der hører hjemme i det obligatoriske emne. Heller ikke alle elever har nødvendigvis gode venner, som de kan tale med om de spørgsmål og usikkerheder, de måtte have, eksempelvis i forhold til deres køn, krop, seksualitet og trivsel.

Folkeskolens undervisning i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er derfor vigtig, fordi den kan medvirke til udvikling af elevernes kompetencer til at kunne navigere i den kompleksitet af viden, normer og værdier, som de møder i løbet af deres opvækst, og den kan bidrage til at bygge bro mellem deres viden om sundhed og trivsel og deres muligheder for at handle i forhold til denne viden i det virkelige liv.

Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskabs særlige styrke er, at undervisningen handler om temaer, problemstillinger og dilemmaer, der er tæt knyttede til elevernes egne liv og erfaringer. Hvad enten undervisningen handler om familieliv, kønsroller, kropsidealer, rusmidler, venskaber, mobning, børns rettigheder eller seksuel mangfoldighed, så er det hensigten, at der skabes koblinger mellem undervisningens indhold og elevernes egne erfaringer og tanker om det gode liv. Dette kan eksempelvis ske igennem den individuelle og fælles refleksion i undervisningen om værdier, normer, rettigheder, ansvarlighed og handlemuligheder. Når dette lykkes, er der gode forudsætninger for, at eleverne oplever undervisningen som både meningsfuld, relevant og lærerig.

Tidligere opfattede man skolens undervisning i sundhed, seksualitet og familieliv primært ud fra et formål, der handlede om at forebygge sygdom og graviditet og om at videreføre bestemte "samfundsbevarende" normer omkring seksualitet og familieliv. I dag er det forventningen, at undervisningen ikke alene skal udvikle elevernes viden, men også deres kritiske sans, evner til individuel stillingtagen, samt deres demokratiske bevidsthed i forhold til at indgå i et samfund, hvor alle mennesker har samme rettigheder, uanset deres køn, krop, seksualitet, etnicitet og sociale baggrund. I dette perspektiv opfattes sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab som et vigtigt element i folkeskolens række af fag og emner, hvor det obligatoriske emne tilbyder et væsentligt bidrag til elevernes demokratiske dannelse.

Refleksionsspørgsmål

- Hvad synes du er særlig vigtigt, at eleverne lærer i skolens sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke sammenhænge ser du i forhold til skolens undervisning i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab og skolens generelle indsatser, der har til formål at fremme elevernes trivsel?
- Når sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab ses i et demokratisk dannelsesperspektiv, frem for "blot" et sundhedsperspektiv, hvilke konsekvenser har det så i forhold til undervisningens indhold og metoder?

2.2 Alsidig udvikling gennem tværfaglighed og undersøgelse

Undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kombinerer faglig fordybelse på tværs af naturfaglige, kulturfaglige og samfundsfaglige vidensområder, med undersøgende og handlingsorienterede arbejdsformer, der ruste eleverne til personlig og demokratisk stillingtagen.

I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab tilegner eleverne sig blandt andet viden om:

- Betydningen af livsstil og levevilkår for sundhed og trivsel
- Samspelet mellem sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet
- Det individuelle menneskes samspil med vilkår, værdier og normer i det omgivende samfund
- Rettigheders betydning for sundhed og trivsel.

For at kunne fordybe sig i disse vidensområder må undervisningen i perioder tilrettelægges tværfagligt, således at de forskellige obligatoriske fag byder ind med hver deres faglige tilgange og arbejdsformer. Det obligatoriske emne har særlige potentialer til at fremme elevernes alsidige udvikling, når det tværfaglige perspektiv kombineres med arbejdsformer, der prioriterer:

- Problemorienterede undersøgelser af vidensområderne
- Dialog eleverne indbyrdes, mellem elever og undervisere og mellem elever og repræsentanter fra det omgivende samfund
- Afprøvning af sundheds- og trivselsfremmende handlinger på skolen og i lokalsamfundet.

Se desuden afsnit 3.6 og 6.2 for uddybning og eksempler på den tværfaglige tilgang til undervisningen.

Refleksionsspørgsmål

- Forestil dig, at du og dit team skal tilrettelægge et tværfagligt forløb om sundhed. Hvilke faglige vidensområder og arbejdsformer ville dine/andres fag særligt kunne tilbyde i denne sammenhæng?
- Hvor gode rammer er der på din skole i forhold til det tværfaglige samarbejde om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab? Hvad kunne man gøre for at forbedre rammerne?

2.3 Alsidig udvikling gennem elevinddragelse

Formålet med sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er at udvikle elevernes kompetencer til at fremme sundhed og trivsel for sig selv og andre (også kaldet "handlekompetence"). Dette indebærer, at det er væsentligt at prioritere undervisningsstilgange og -metoder, der inddrager eleverne på forskellig vis. Når eleverne inddrages aktivt i planlægning, gennemførelse og evaluering af undervisningen, så bidrager det til deres alsidige udvikling, såvel som til deres udvikling af handlekompetence. For at skabe de bedste betingelser for elevernes læring om krop, køn, seksualitet, sundhed og trivsel, må undervisningen derfor inddrage eleverne aktivt i undervisningens tilrettelæggelse.

Eleverne kan blive inddraget på mange måder, og forskellige elever vil have forskellige forudsætninger for inddragelse. Inddragelse kan ske på flere forskellige måder, eksempelvis:

- *Inddragelse gennem opmærksomhed på elevernes interesser og erfaringer*, hvor læreren tilrettelægger undervisningsforløb ud fra en særlig opmærksomhed på, hvad eleverne interesserer sig for, og hvad der optager dem i forhold emnets faglige perspektiver. Elevernes interesser og erfaringer kan både handle om indhold i undervisningen, eksempelvis positive venskaber, digitale omgangsformer, unges alkoholkultur eller krop, køn og seksualitet i aktuelle film og reklamer, og det kan handle om et aktivitetsniveau, eksempelvis brug af smartphones til at udvikle film om et aktuelt emne, der arbejdes med.
- *Inddragelse gennem medbestemmelse*, hvor læreren inddrager eleverne i sin planlægning og tilrettelæggelse af undervisningen. Det kan for eksempel gøres ved, at lærer og elever samarbejder om at omsætte emnets færdigheds- og vidensområder til konkrete undervisningsforløb gennem dialog om, hvad der skal arbejdes med og hvordan.
- *Inddragelse gennem medskabelse* for eksempel ved, at eleverne udvikler konkrete produkter i relation til det indhold, der arbejdes med. Det sker eksempelvis, når eleverne skal udvikle og iværksætte tiltag, der kan løse konkrete sundheds- og trivselsudfordringer på baggrund af skolens trivselsmåling, eller når eleverne producerer artikler til en mediekonkurrence eller skolens hjemmeside.

Når der lægges vægt på betydningen af elevinddragelse i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, har dette også konsekvenser for lærerrollen. Når undervisningen tilrettelægges med udgangspunkt i elevinddragelse indgår læreren derfor oftest i rollen som igangsætter, vejleder og facilitator.

Refleksionsspørgsmål

- Hvordan kan I som team arbejde med elevinddragelse i tilrettelæggelsen med henblik på, at undervisningen skal tage udgangspunkt i den enkelte elevs erfaringer og forudsætninger?
- Hvordan kan I som team arbejde med elevinddragelse i tilrettelæggelsen med henblik på, at eleverne inddrages i beslutninger vedrørende planlægning, gennemførelse og evaluering af undervisningen?
- Hvis I som team skal styrke jeres praksis for elevinddragelse i det kommende skoleår, hvor ville så være et godt sted at begynde?

2.4 Alsidig udvikling gennem variation i undervisningen

Når sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab tilrettelægges med blik for elevernes alsidige udvikling, såvel som deres indbyrdes forskelligheder, er det væsentligt, at underviserne benytter sig af en variation af undervisningsmetoder, der er tilpasset elevernes alder og individuelle forudsætninger. Forskellige undervisningsmetoder og -tilgange har forskellige perspektiver i forhold til elevernes udvikling af deres sociale og emotionelle kompetencer og fremme af deres demokratiske dannelse. Hvilke metoder der konkret benyttes afhænger i høj grad af, hvilke (tvær-)faglige sammenhænge det obligatoriske emne indgår i.

Problemorienteret og dialogbaseret undervisning med fokus på rollespil, dilemma- og vurderingsøvelser, analyser og diskussioner af film, kunst og litteratur, interviews, egne undersøgelser, skriftlige opgaver, elevpræsentationer og projektarbejde, er blot nogle af de mange metoder og aktiviteter, der kan bidrage til en varieret tilrettelæggelse af undervisningen. Alle metoder kan i princippet anvendes på alle klassetrin, så længe rammen og organiseringen af disse tilpasses de konkrete elevers alder og forudsætninger.

Samtale og diskussion i fællesskab i klassen, eventuelt på baggrund af et oplæg fra læreren eller sundhedsplejen eller med udgangspunkt i en film, er brugbare undervisningsmetoder, men de kan ikke stå alene, hvis eleverne skal udvikle deres sociale kompetencer og kompetencer til at kunne fremme sundhed og trivsel. Disse metoder kan derfor med fordel tilrettelægges sammen med mere deltagelses- og handlingsorienterede undervisningsmetoder, der eksempelvis er koblet til principperne bag projektarbejdsformen, samt principperne bag de tværgående temaer it og medier, samt innovation og entreprenørskab (læs mere om dette i afsnittene 3.8, 7.2 og 7.3).

Undervisningen i det obligatoriske emne giver ligeledes gode muligheder for at besøge og inddrage relevante tilbud i lokalsamfundet som led i den åbne skole, hvor eleverne enten møder eksterne undervisere på skolen eller kommer på besøg uden for skolen hos eksempelvis interesseorganisationer, virksomheder eller kultur- og idrætsorganisationer. Mødet med undervisere, der ikke er de samme som dem eleverne møder til hverdag i skolen, kan være inspirerende, motiverende og engagerende for eleverne. Der rejses måske nye spørgsmål for dem eller der arbejdes på måder, som de ikke er vant til – alt sammen variationer i undervisningen, der bidrager til elevernes alsidige udvikling.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke undervisningsmetoder anvender du og dit team oftest i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke elev- og lærerroller sættes oftest i spil i din og dit teams undervisning i det obligatoriske emne?
- Hvis du og dit team skulle arbejde med en større variation af undervisningsmetoder i jeres tilrettelæggelse af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, hvor ville I så kunne finde inspiration til denne forandring i jeres praksis? Hos kollegaer, i undervisningsmaterialer, i det pædagogiske læringscenter på skolen eller andre steder?

3 Tilrettelæggelse, gennemførelse og evaluering af undervisningen

I det følgende kapitel præsenteres centrale didaktiske overvejelser vedrørende tilrettelæggelse af undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, med det formål at inspirere til lærerens og lærerteamets egne didaktiske refleksioner i forhold til det obligatoriske emne.

3.1 Overordnede rammer og ansvar for undervisningen

Overordnet er det skolelederens ansvar at sikre, at der undervises i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i både indskoling, mellemtrin og udskoling. Dette kan gøres i samarbejde med skolens lærere, pædagoger, skolebestyrelse, sundhedspleje, skolens øvrige ressourcepersoner, såvel som skolens eventuelle tovholder for undervisningen i det obligatoriske emne.

Skolebestyrelsen kan fastsætte principper for skolens virksomhed og kan i den forbindelse, eksempelvis udvikle et princip for organiseringen af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

Det er de enkelte klassers lærere, på de forskellige klassetrin, der har ansvaret for, at sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab inddrages som en del af undervisningsplanen, og de er ansvarlige for tilrettelæggelsen og gennemførelsen af den konkrete undervisning. I den forbindelse kan sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab med fordel foregå som en del af den samlede årsplanlægning.

3.2 Skolens tovholder for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab

Skolelederen kan udpege en eller flere tovholdere for undervisningen i det obligatoriske emne. Tovholderens opgave kan bl.a. bestå i at rådgive og vejlede kolleger om undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Dette kan eksempelvis gøres ved:

- At vejlede i, hvilke fag og emner som det obligatoriske emne kan integreres i på forskellige klassetrin.
- At inspirere til teamsamarbejde omkring undervisningen, eksempelvis ved at opfordre til fælles årsplanlægning.
- At informere om nye undervisningsmaterialer og relevante undervisningstilbud, eventuelt i samarbejde med skolens pædagogiske læringscenter, eksempelvis ved at lave udstillinger eller nyhedsmails.
- At pege på muligheder for skolens samarbejde med aktører i lokalsamfundet.
- At inspirere til gode eksempler på skole-/hjem-samarbejde, eksempelvis ved at komme med forslag til, hvordan det obligatoriske emne introduceres for nye forældre eller behandles på forældremøder.

- At understøtte lærere og pædagogers samarbejde med skolens sundhedspleje og øvrige ressourcepersoner, eksempelvis ved at øge kendskabet til sundhedsplejens tilbud på udvalgte klassetrin.
- At rådgive kollegaer om dilemmaer, som de oplever i praksis i mødet med elever eller forældre om undervisningen i det obligatoriske emne.

Caseeksempel: SSF-tovholder inspirerer med årsplan og månedens lektion

På en skole har man udnævnt en tovholder for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, "SSF-tovholderen". I begyndelsen af året præsenterer SSF-tovholderen en årsplan med indholdsområder for det obligatoriske emne efter drøftelse med skoleledelsen. Årsplanen er målrettet de forskellige trin, indskoling, mellemtrin og udskoling, og skitserer forslag til forløb med udgangspunkt i forslag til mål og indhold, aktiviteter og ideer til undervisningsmaterialer. Årsplanen synliggøres på et lærermøde og sendes efterfølgende til de forskellige teams, der kan bruge den, som den er, eller tilpasse den alt efter de enkelte elevgrupper.

Til hvert forløb fungerer tovholderen som inspirator og sender en månedlig færdig undervisningside, svarende til en lektion til de forskellige årgangsteams. Den færdige undervisningside kan bruges i understøttende undervisning eller indgå i et allerede igangværende fagligt forløb. På den måde sikrer tovholderen, at indholdsområderne sættes i spil og samtidig inspirerer og aflaster den enkelte lærer i sin forberedelsestid.

Refleksionsspørgsmål

- Hvordan kan en tovholder for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab være med til at skabe bedre rammer for undervisningen i det obligatoriske emne på din skole?
- Hvilke opgaver vil være de vigtigste at løfte for en tovholder for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab på din skole?
- Kan du se dig selv indtage en rolle som tovholder for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab på din skole? Hvorfor eller hvorfor ikke?

3.3 Teamsamarbejde

Det er væsentligt, at teamet omkring en klasse samarbejder systematisk om undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Teamsamarbejdet har primært to funktioner: 1) koordinering af undervisningen og 2) kvalificering af den pædagogiske praksis.

Fælles koordinering

Det er et fælles ansvar for teamet omkring en klasse at sikre det sammenhængende arbejde med det obligatoriske emne, igennem en god koordinering. En god koordinering kan eksempelvis indebære at drøftelser vedrørende emnet indgår regelmæssigt i teamets møder og inddrages i den fælles planlægning af året. I modsætning til de obligatoriske fag, hvor der typisk er én lærer med ansvaret for eksempelvis dansk eller historie, er der i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab mange undervisere, der skal bidrage til det samlede arbejde med emnets formål og kompetencemål. Der er dermed en risiko for, at det er uklart, hvem der har ansvaret for undervisningen, med den konsekvens, at undervisningen falder mellem to stole. Af denne grund er det særlig vigtigt, at der skabes et fælles og samlet overblik over en classes undervisning, således at alle lærere og pædagoger er klar over, hvem der har ansvar for hvilke dele af undervisningen i det obligatoriske emne.

Kvalificering af praksis

Teamet kan ligeledes fungere som et vigtigt forum, hvor det obligatoriske emnes praksis og pædagogik diskuteres. Teamet kan i fællesskab drøfte og kvalificere væsentlige pædagogiske og didaktiske problemstillinger, eksempelvis:

- Hvad er det særlig vigtigt, at vores elever lærer i undervisningen på dette klassetrin?
- Hvordan evaluerer vi, om vores elever lærer det, vi ønsker, de skal lære?
- Hvordan arbejder vi konkret med elevdeltagelse i vores undervisning?
- Hvordan skaber vi et trygt undervisningsmiljø for alle elever?
- Hvordan tilrettelægger vi undervisningen bedre i forhold til vores elever med forskellige særlige behov?
- Hvordan forbereder og følger vi op på den del af undervisningen, der varetages af sundhedsplejen eller andre eksterne undervisere?
- Hvordan udvælger vi relevante undervisningsmaterialer?
- Hvad er vores ansvar som skole – og hvad er hjemmets ansvar?

I skolens undervisning om sundhed, krop, køn og seksualitet er der mange værdier og normer på spil, både i elev- og forældregruppen og hos underviserne. De forskellige værdier og normer er et vilkår for undervisningen, som kan sætte både elever, lærere og pædagoger i dilemmafyldte situationer. Kritiske refleksioner over dette med kolleger i teamet kan derfor bidrage til en styrkelse af den pædagogiske praksis om sundhed og trivsel på skolen.

Caseeksempel: Teamet laver fælles årsplan

I forbindelse med årsplanlægningen på 7. årgang drøfter teamet, hvordan der på tværs af fag kan skabes en progression og sammenhæng i arbejdet med at fremme elevernes sundhed og trivsel henover det kommende skoleår. Med afsæt i færdigheds- og vidensområderne for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i 7.-9. klasse, fastlægger teamet tre overordnede mål, som skal danne ramme om den enkelte faglærers planlægning af konkrete faglige forløb og om trivselsarbejdet i klassen. Der fastlægges desuden en fælles temauge, hvor der arbejdes projektorienteret med et fælles forløb på tværs af alle fag. Et af målene handler om at styrke fællesskabet i klassen gennem faglige forløb om rettigheder, grænser og normer. Teamet bliver enige om at afprøve specifikke arbejdsformer og metoder, der sammen med det faglige indhold skal bidrage til at fremme fællesskabet. Der fastlægges tre årlige nedslag, hvor teamet evaluerer og justerer det fælles arbejde med de overordnede mål.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilken praksis for samarbejde om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab har I på nuværende tidspunkt i de teams, du er involveret i?
- Hvad er de væsentligste barrierer for teamsamarbejde omkring sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab på din skole og hvordan kan de overvindes?
- Hvordan kan du blive bedre til at bidrage til det systematiske arbejde med fælles koordinering og planlægning af undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab? Giv konkrete eksempler.

3.4 Samarbejde med sundhedsplejen

Sundhedsplejen på skolen har mulighed for at samarbejde med teamet om sundheds- pædagogiske aktiviteter på klasse- eller gruppeniveau, alt efter rammerne for dette samarbejde i kommunen.

Teamet kan eksempelvis samarbejde med sundhedsplejen om:

- Sparring om relevant indhold i undervisningen i det obligatoriske emne på forskellige klassetrin.
- anbefalinger til nye eller relevante undervisningsmaterialer om sundhed, krop og seksualitet.
- Opdatering på den nyeste sundhedsfaglige viden, eksempelvis i forhold til sundhed, pubertet, prævention og seksydomme.
- Gennemførelse af konkret undervisning i det obligatoriske emne på udvalgte klassetrin.
- Skole-/hjemmesamarbejde, eksempelvis i forhold til tilrettelæggelse af arrangementer om alkohol, stoffer, seksuel sundhed og trivsel.

- Individuelle elevindsatser, i tilfælde hvor elever har brug for ekstra sundhedssamtaler med sundhedsplejen eller anden kommunal støtte.

Et velfungerende samarbejde mellem sundhedsplejen og teamet om det obligatoriske emne indebærer, at man har kendskab til og trækker på hinandens faglige og pædagogiske styrker. Erfaringer viser, at skoler der arbejder systematisk med at etablere en god kontakt og tæt kommunikation mellem lærere, pædagoger og sundhedspleje, øger mulighederne for løbende sparring og samarbejde om undervisningen, såvel som håndtering af eventuelle problematikker relateret til individuelle elever eller fælles i klassen. Optimale rammer for samarbejdet mellem teamet og sundhedsplejen indebærer blandt andet, at sundhedsplejen inddrages i teamets årsplanlægning.

Caseeksempel: Sundhedsplejen er med på første forældremøde i børnehaveklassen

I en kommune har man udviklet en fælles læseplan for arbejdet med sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, der gælder for alle kommunens skoler. I den forbindelse har man også skabt rammer for samarbejdet mellem sundhedsplejen og skolen, der blandt andet betyder, at skolens sundhedsplejerske altid deltager på det første forældremøde i børnehaveklassen. På dette møde præsenterer sundhedsplejersken læseplanen sammen med klassens pædagogiske personale og uddyber i den forbindelse, hvad forældrene kan forvente af undervisningen om køn, krop, sundhed og seksualitet i skolen. Forældrene får rig mulighed for at stille spørgsmål til undervisningen og der etableres fra begyndelsen en god kontakt mellem forældre, skole og sundhedspleje om undervisningen i det obligatoriske emne.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke konkrete muligheder for samarbejde med sundhedsplejen om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er der på din skole?
- Hvilke barrierer oplever du for dit samarbejde med sundhedsplejen om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke konkrete initiativer kan du og dit team tage for at øge samarbejdet med sundhedsplejersken om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, for eksempel i dette skoleår?

3.5 Samarbejde mellem skole og lokalsamfund

I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal eleverne arbejde med at skabe forandringer, der fremmer sundhed og trivsel, og det er intentionen, at de gør dette ved at inddrage og forholde sig til konkrete problemstillinger og tematikker, der findes i deres omverden. Derfor er det en væsentlig del af det obligatoriske emnes særlige faglige identitet, at undervisningen lægger op til et tæt samarbejde mellem skolen og lokalsamfundet.

Samarbejdet mellem skole og lokalsamfund om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan eksempelvis foregå ved:

- At eksterne undervisere gennemfører undervisning i klassen, eksempelvis om digital dannelse, rusmidler, seksuel sundhed eller normer for seksualitet og køn.
- At klassen tager på besøg hos lokale organisationer, idræts- og kulturinstitutioner eller virksomheder.
- At eleverne i forbindelse med projektføreløb, temauger eller lignende gennemfører undersøgelser, interviews eller besøg blandt aktører i lokalsamfundet.

Når undervisningen om sundhed, køn, krop og seksualitet bringes ud af de faste rammer i klasseværelset, har det nogle særlige fordele i forhold til elevernes læring. Undervisningen kan potentielt virke mere meningsfuld og relevant for eleverne, for eksempel fordi den handler om autentiske problemstillinger, gribes an på andre måder end eleverne er vant til eller varetages af mennesker, der på engageret vis deler deres faglige viden eller personlige erfaringer.

Caseeksempel: SSF-projektarbejde i lokalsamfundet

I en temauge arbejder 7. årgang med avis, med henblik på at stille op i en landsdækkende mediekonkurrence med temaet "krop og idealer". Eleverne arbejder ihærdigt på at komme ud af klasserummet og i kontakt med kilder. Målet er at være opsøgende, komme ud i den virkelige verden og at tale med og møde autentiske mennesker og situationer. I det opsøgende arbejde får klassen gennemført et interview med en dragqueen, en transkønnet, en kropsaktivist, en anoreksi-ramt ung kvinde, en professor fra Sexologisk Forskningscenter, organisation Sex & Samfund, Etisk Råd m.fl. At være helt tæt på, i det autentiske møde med kilder og problemstillinger, er oplevelser og læring for livet.

I samme temauge opsøges det lokale fitnesscenter for at drøfte fitnesskultur og kropsidealer. Der laves også en spørgeskemaundersøgelse blandt de lokale unge, både på det lokale gymnasium og naboskolerne. Herefter arbejdes der matematisk med at behandle datamaterialet og lave statistik til en baggrundsartikel i avisen.

Opmærksomhedspunkter for teamet

Erfaringer viser, at eleverne ofte er begejstrede, når sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab varetages med brug af eksterne undervisere, men der er imidlertid en risiko for, at undervisningen ikke forbindes i tilstrækkelig grad til klassens øvrige arbejde med det obligatoriske emne. Teamet bør derfor være særligt opmærksom på, at der etableres et godt samarbejde med de eksterne samarbejdspartnere omkring en konkret undervisningsaktivitet. Denne opmærksomhed bør især rettes imod:

- Dialog om mål, indhold og aktivitetens karakter med særligt fokus på, hvordan elevernes udbytte sikres.
- Afklaring af de faste lærere og pædagogers rolle i forbindelse med aktiviteten.
- Forslag til, hvordan undervisningen kan forberedes og efterbehandles i klassen.

I nogle kommuner er der lavet en central koordinering af åben skole-samarbejdet, der gør, at teams let kan finde og gøre brug af relevante samarbejdspartnere i forhold til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Andre steder må man selv gøre det, til tider tidskrævende, opsøgende arbejde, i forhold til at finde gæsteundervisere eller organisationer.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke muligheder er der i din kommune/på din skole i forhold til at samarbejde med lokale organisationer, institutioner og virksomheder om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke gode og mindre gode erfaringer har du selv i forhold til at samarbejde med eksterne undervisere om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke relevante muligheder kan du pege på i forhold til på forskellig vis at samarbejde med lokalsamfundet om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, i henholdsvis indskoling, mellemtrin og udskoling?

3.6 Tværfaglige forløb

Det er hensigten, at undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab planlægges som en integreret del af undervisningen i skolens forskellige fag. Dette kan ske gennem planlægning af tværfaglige projektførøb, hvor der arbejdes med en problemstilling relateret til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab på tværs af et eller flere fag, eller som forløb, hvor en eller flere lærere integrerer tematikker relateret til sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet i sin faglige undervisning. Det kan også ske som en kombination af de to tilgange.

Integrationen i de forskellige fag kan eksempelvis ske ved at:

- Planlægge et forløb, hvor eleverne udvikler ideer til, hvordan børn og unges viden om *børns rettigheder* kan øges i Danmark. Med støtte fra forskellige lærere, opstiller eleverne selv ideer til, hvordan de kan gribe problemstillingen an med inddragelse af forskellige fag; eksempelvis i form af informationssøgning og præsentation i dansk, samt udvikling af grafiske præsentationer af data om børns kendskab til børns rettigheder i matematik.
- Planlægge et forløb om en konkret problematik relateret til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, eksempelvis *ensomhed*. I dansk kan eleverne eksempelvis arbejde med at analysere litteratur og andre værker om ensomhed, i matematik kan eleverne undersøge og udvikle grafiske præsentationer af statistik om ensomhed, og i billedkunst kan eleverne producere egne værker om ensomhed. Forløbet kan afsluttes med et projektførøb, hvor eleverne på tværs af fag, udvikler og iværksætter egne initiativer til, hvordan ensomhed blandt eleverne i klassen og på skolen kan forebygges og håndteres.
- Planlægge et forløb om *krop, sundhed og trivsel* i idræt. Eleverne kan eksempelvis arbejde med det brede positive sundhedsbegreb og viden om faktorer, der har betydning for sundhed og trivsel. Herefter kan eleverne undersøge faktorer i klassen og på skolen, der har betydning for sundhed og trivsel, og de kan i fællesskab udvikle ideer til handlinger, der kan fremme de faktorer, der har en positiv betydning for børn og unges trivsel.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke erfaringer har du og dit team med at integrere sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i undervisningen i fagene?
- Hvilke muligheder og udfordringer ser du i forhold til at integrere indholdsmæssige tematikker og den deltagelses- og handlingsorienterede tilgang fra sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i din undervisning i et eller flere fag?
- Hvordan kan du bidrage til at arbejdet med sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab planlægges som en integreret del af undervisningen i de klasser, hvor du underviser?

3.7 Mål og evaluering

Lærerens didaktiske refleksion omkring mål og evaluering i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab sigter mod formålet for emnet, samt mod de obligatoriske kompetencemål på de tre trin. Mål i undervisningen kan både bestå af eksplicite læringsmål og mere brede mål, som i de vejledende videns og færdighedsmål. Det er hensigtsmæssigt, at lærere og elever har en fælles forståelse af, hvad målet med undervisningen er, men de kan formuleres forskelligt i forskellige undervisningssituationer. Mere detaljerede mål for, hvad elevernes skal opnå i undervisningen, kan ligeledes formuleres i et samarbejde mellem lærer og elever.

Som i alle andre af skolens fag og emner, er det relevant at arbejde med mål og evaluering af elevernes læring i det obligatoriske emne. Det er lærerens ansvar at sørge for, at eleverne udvikler deres viden, færdigheder og kompetencer gennem undervisningen. Dette kan gøres på mangfoldige måder, og da sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab ikke er underlagt formelle rammer for hverken tests, evaluering eller eksamener, har underviserne frie hænder til at lade sig inspirere af kvalitative, såvel som kvantitativt orienterede evalueringsmetoder.

Eksempler på arbejdet med mål og evaluering

Målene for undervisningen kan tage afsæt i relevante færdigheder til at kunne undersøge, analysere, diskutere, tænke kritisk og vurdere problemstillinger, der kan være med til at udvikle elevernes kompetencer til at igangsætte og afprøve sundheds- og trivselsfremmende handlinger. Det er vigtigt, at eleverne er bekendte med formålet for emnet, lærerens forventninger og mål for forløb og lektioner, således at de kan indgå aktivt i evalueringen af undervisningen.

Evalueringen skal gøre det tydeligt for lærer og elever, om eleverne har nået målene, og om de udvikler flere og mere nuancerede kompetencer over tid. Evalueringen vil med fordel kunne tage afsæt i elevfeedback, hvor eleverne eksempelvis:

- Formidler konkret viden, handlinger og forandringsmuligheder for hinanden i klassen.
- I pararbejde sætter ord på, hvor de er i henhold til målene.
- Via kreative produkter bygger bro mellem undervisningens indhold og ny viden, refleksioner og handlinger.
- Via bevægelsesøvelser, som eksempelvis walk'n'talk, giver feedback på egen læreproces og undervisningens indhold.

Det er herefter op til lærerens didaktiske dømmekraft løbende at evaluere, hvor de enkelte elever befinder sig i processen og i forhold til målene og klargøre, hvordan evalueringen skal bruges fremadrettet med fokus på formativ evaluering af elevernes individuelle læreprocesser.

Inspiration til drøftelse af mål og evaluering i teamet

I forbindelse med et styrket fokus på arbejdet med mål og evaluering i det obligatoriske emne kan lærere og teams lade sig inspirere af følgende spørgsmål:

- *Sætte mål:* Hvad skal eleverne lære på dette trin/på denne årgang/i dette forløb?
- *Planlægge evaluering:* Hvordan kan vi evaluere, enkeltvist og fælles som team, hvorvidt eleverne lærer det, som vi ønsker de skal? Med hvilke metoder? Hvordan inddrages eleverne i evalueringen?
- *Evaluering:* Hvad lærte eleverne på trinnet/på årgangen/i forløbet?
- *Læring til næste gang:* Hvad er næste skridt i elevernes læring? Hvad bør vi som undervisere justere i undervisningens tilrettelæggelse til næste forløb?

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke erfaringer har du og dit team med at arbejde med mål og evaluering i forhold til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvordan kan du og dit team styrke arbejdet med at opsætte konkrete mål i forhold til det obligatoriske emnes årsplan, forløb og lektioner, der har elevdeltagelse og handle- og forandringsperspektivet i centrum?
- Hvilke muligheder ser du og dit team for at inddrage elevfeedback i evalueringen af undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?

3.8 Projektarbejde

Principperne bag projektarbejde hænger godt sammen med formålet for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab og med de arbejds- og erkendelsesformer, der vægtes i det obligatoriske emne. I projektarbejde sættes der fokus på at undersøge et problem og udvikle kreative produkter. I denne proces behandler eleverne et problem i tæt relation til den virkelige verden og det omkringliggende samfund, det forekommer i. Dette indebærer et fokus på elevdeltagelse, og at problemet angribes ud fra et forandrings- og handlingsperspektiv.

Når der tilrettelægges og gennemføres undervisning i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, ud fra principperne bag projektarbejde, understøttes eleverne i at være nysgerrige, opsøgende, undersøgende og i at skabe konkrete, kreative produkter ud fra deres overvejelser og den indsigt, de har opnået om sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet. Derfor bliver lærerens rolle at være igangsætter, facilitator og vejleder. De konkrete produkter kan have både en mundtlig og en skriftlig karakter, lige såvel som de kan udføres med brug af forskellige medier og med brug af kreative/musiske udtryksformer.

Projektarbejde i det store og i det små

At organisere et forløb i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab som et projektarbejde kan opleves som tidskrævende for den enkelte lærer. Det er imidlertid væsentligt at have for øje, at et projektarbejde kan tænkes både i det små og i det store:

- Projektarbejde i det obligatoriske emne kan organiseres som små lektionsprojekter, hvor undervisningens indhold afsluttes med, at eleverne producerer et mindre produkt, der samler op på det problem, der er blevet afsøgt. Eksempelvis en plakat, et interview, et digt eller lignende med de vigtigste overvejelser, handlinger, visioner og konklusioner, eleverne er nået frem til.
- Projektarbejde i det obligatoriske emne kan også organiseres som omfattende og længerevarende tværfaglige forløb, hvor produktet har en ambition om at række ud af klasserummet ved at være målrettet hele skolen eller samfundet i en bredere forstand. Eksempelvis ved at produktet er en udstilling, en kampagne, en event eller ved at der fokuseres på udgivelse af tekst, film eller musik.

Det er imidlertid altid op til den enkelte lærer eller teamet at afgøre omfanget af projektarbejdet i sin tilrettelæggelse og gennemførelse af undervisningen. Det centrale er, at der arbejdes målrettet med afsæt i et problem, frem mod et konkret produkt, både når projektarbejdstanken inddrages i det små og i det store, i det obligatoriske emne. Det er ligeledes væsentligt, at den problemorienterede tilgang bliver et resultat af elevernes egne tanker, refleksioner og handlinger.

Caseeksempel: Projektarbejde

I et forløb om rettigheder, Børnekonventionen og mangfoldighed i udskolingen arbejdes der med projektarbejdstanken ud fra skabelonen:

- Eleverne brainstormer over spørgsmålet: Hvad betyder mangfoldighed? Hvilke "underord" følger med, når man taler om mangfoldighed fx respekt, accept, tolerance, fordomme, forskelle, grænser m.m.?
- Klassen ser relevante kortfilm, hvis tematikker og budskaber repræsenterer forskellige mangfoldighedssyn og kobler deres iagttagelser sammen med Børnekonventionen.
- Eleverne arbejder undersøgende ud fra problemstillingerne: Hvorfor er mangfoldighedstanken vigtig i vores moderne samfund? Hvordan hænger mangfoldighed sammen med rettigheder og Børnekonventionen? Hvad er vigtigt her på vores skole og hvad kan vi gøre for at fremme mangfoldighed?
- Klassen udvælger sine fem vigtigste budskaber og ideer til mangfoldighedsfremmende handlinger på skolen. Disse ideer produktudvikles som en folder, en kampagnofilm, en plakat, en banner eller en rap. Det afgørende er, at eleverne vælger en udtryksform, som de har gode forudsætninger for og er motiverede for at arbejde med.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke eksempler på brug af projektarbejdsformen kan du give fra din egen eller dit teams tilrettelæggelse af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke muligheder ser du i forhold til at inddrage projektarbejde, i det små og i det store, i din og dit teams tilrettelæggelse af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke konkrete ideer til produkter, i det små og i det store, giver mening i forhold til de forløb i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, som du og dit team kan planlægge og gennemføre?

3.9 Spontane undervisningssituationer

Det er intentionen, at undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab tilrettelægges som en vekselvirkning mellem planlagte og mere spontane forløb, der på hver deres måde har særlige kvaliteter og læringspotentialer.

Undervisningen i det obligatoriske emne går tæt på elevernes identitet, værdier, fællesskaber, sundhed og trivsel og har en tæt forbindelse til det, som eleverne er optagede af at undersøge og udforske i deres egne børne- og ungdomsliv. Der kan derfor opstå spontane undervisningssituationer, som har et særligt læringspotentiale, da de drives af elevernes egen undren og interesse. Disse situationer kan eksempelvis forekomme i forbindelse med elevernes færden på de sociale medier, en skilsmisse i en familie i klassen, en aktuel debat i medierne om unges alkoholvaner, en konflikt i klassen relateret til kønsroller, en ny tv-serie om unge, kærestere og seksualitet eller med oplevelser eller erfaringer fra elevernes egne liv.

Lærerens professionelle dømmekraft

Når eleverne er optagede af at drøfte forskellige situationer, dilemmaer, tanker og overvejelser i relation til sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet, kan det have en stor værdi, at læreren ser læringspotentialet i dette og griber den spontane og ikke-planlagte mulighed for undervisning. Undervisningen bliver på denne måde meningsfuld, vedkommende og aktuel for eleverne, da den tager afsæt i elevernes egen interesse, nysgerrighed, undren og motivation. Det kræver imidlertid, at læreren af og til er villig til at give afkald på sin oprindelige planlægning – og at læreren benytter sin professionelle dømmekraft til at vurdere, om det er meningsgivende for fællesskabet af eleverne at give plads til den spontane undervisning i den pågældende situation.

Individuelle samtaler med elever

Da sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab berører personlige sider af elevernes liv, er en afgørende forudsætning for de spontane undervisningssituationer, at eleverne oplever et trygt læringsmiljø, hvor de føler sig mødt med anerkendelse, respekt, forståelse og medinddragelse. Er disse faktorer til stede, vil der være gode betingelser for et tillidsfuldt og fortroligt forhold både eleverne imellem, men også mellem lærer og elev. Dette kan give muligheder for uforudsete koblinger mellem elevernes egen hverdag og undervisningens indhold, både i klassen, men også som samtaler med enkelte elever.

Når den spontane undervisning opstår som samtaler med enkelte elever, kan eleverne opleve en anden fortrolighed, end når undervisningen foregår som formel klasseundervisning. Dette kan bevirke, at eleverne deler, drøfter og fortæller om personlige følelser, tanker og situationer. Det kan både være svære, udfordrende eller forvirrende situationer, men det kan også være nysgerrige og undrende situationer, som er vigtige i forhold til at forstå sig selv og andre.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke erfaringer har du og dit team i forhold til at gribe de spontane og ikke-planlagte muligheder for undervisning i aspekter af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke erfaringer har du og dit team med individuelle samtaler med elever om emner, der relaterer sig til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke kvaliteter og læringspotentialer vurderer du, at der er ved at inddrage de spontane undervisningssituationer i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, når de opstår?

4 Forholdet mellem kompetencer og indhold

I dette kapitel uddybes de kompetencer, som eleverne skal udvikle i forbindelse med skolens undervisning i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, og deres betydning for indholdet i undervisningen. I kapitlet tydeliggøres sammenhænge mellem progressionen i indholdet og elevens faglige progression inden for emnets to kompetenceområder. Undervejs gives eksempler på, hvordan der kan arbejdes med udvalgte færdigheds- og vidensområder.

Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab har to kompetenceområder, sundhed og trivsel samt køn, krop og seksualitet. De to kompetenceområder er indbyrdes afhængige - de griber ind i hinanden i undervisningen og de skal ses i en helhed igennem hele skoleforløbet. I et forløb om eksempelvis 'grænser' i de ældste klasser vil eleverne sandsynligvis både lære, hvordan man kan fremme egen og andres trivsel gennem viden om og respekt for egne og andres personlige grænser og lære at forholde sig til normer og rettigheder om køn, krop og seksualitet. Igennem skoleforløbet vil der som regel også være undervisningstimer eller forløb, der udelukkende har fokus på ét kompetenceområde, for eksempel et forløb om 'hvad er sundhed?' (sundhed og trivsel) i de yngste klasser eller et forløb om 'abortens historiske udvikling i Danmark' (køn, krop og seksualitet) i de ældste klasser. Samlet set indgår kompetenceområderne og kompetencemålene imidlertid i et tæt og dynamisk samspil, med henblik på at udvikle elevernes forudsætninger for kritisk stillingtagen og handling, således at eleverne kan fremme sundhed og trivsel hos dem selv og andre.

Færdigheds- og vidensområderne, som er knyttet til kompetenceområderne, giver et overblik over det indhold, som danner grundlag for elevernes tilegnelse af kompetencer i det obligatoriske emne. Færdigheds- og vidensområderne er bindende, men kan tilrettelægges på utallige måder i undervisningen. I arbejdet med kompetencemålene har læreren desuden mulighed for at inddrage yderligere færdigheder og viden, som vurderes relevant i undervisningen på de forskellige klassetrin.

4.1 Sundhed og trivsel

Kompetenceområdet sundhed og trivsel indeholder færdigheder og viden om, hvordan sundhed og trivsel fremmes i elevernes egne liv, i skolen og i samfundet mere generelt. Kompetenceområdet fokuserer i denne sammenhæng også på rettigheder og personlige grænser. Igennem det samlede skoleforløb skal undervisningen inden for kompetenceområdet, styrke elevernes oplevelser af selv at kunne handle for at fremme sundhed og trivsel.

Oversigt over kompetencemål og færdigheds- og vidensområder inden for kompetenceområdet sundhed og trivsel:

Sundhed og trivsel	Første trinforløb: Børnehaveklasse-3. klassetrin	Andet trinforløb: 4.-6. klassetrin	Tredje trinforløb: 7.-9. klassetrin
Kompetencemål	Eleven kan forklare, hvad der fremmer sundhed og trivsel i eget liv.	Eleven kan fremme sundhed og trivsel på skolen.	Eleven kan fremme egen og andres sundhed og trivsel med udgangspunkt i demokrati og rettigheder.
Færdigheds- og vidensområder	Sundhedsfremme Livsstil Levevilkår Rettigheder Personlige grænser Følelser	Sundhedsfremme Livsstil Levevilkår Rettigheder Personlige grænser Venskaber	Sundhedsfremme Livsstil og levevilkår Ulighed i sundhed Personlige grænser Relationer Seksuel sundhed

Færdigheds- og vidensområderne: Livsstil og levevilkår og ulighed i sundhed

Eleverne arbejder inden for disse færdigheds- og vidensområder med fokus på at kunne beskrive, analysere, vurdere og diskutere anbefalinger for sundhed, hvordan omgivelser og livsstil påvirker sundhed og trivsel, samt hvilke forskellige årsager, der kan være til ulighed i sundhed.

Progressionen går fra et fokus på, at eleverne arbejder med enkle anbefalinger for børns sundhed og trivsel, til, at de kan undersøge sundhedsfaktorer, som er særligt relevante for unge, eksempelvis alkohol, narkotika, rygning og seksuel adfærd, samt at de kan vurdere, hvordan sociale og samfundsmæssige faktorer bidrager til at skabe ulighed i sundhed.

Undervisningen inden for dette færdigheds- og vidensområde kan med fordel kombineres med undervisningen inden for færdigheds- og vidensområdet sundhedsfremme. Et samspil med færdigheds- og vidensområder inden for kompetenceområdet køn, krop og seksualitet kan desuden give undervisningen et fokus på rettigheder og ulighed i sundhed og trivsel, eksempelvis i forhold til køn og seksualitet.

Færdigheds- og vidensområde: Rettigheder

Eleverne arbejder inden for dette færdigheds- og vidensområde med fokus på at kunne samtale, undersøge og diskutere børn og unges rettigheder, herunder rettigheder i forhold til fx familieliv, skolegang, tryghed, sundhed og beskyttelse i forhold til overgreb.

Progressionen går fra et fokus på, at eleverne tilegner sig viden om børns grundlæggende rettigheder og samtaler om disse rettigheder i forhold til egne liv, til, at de kan diskutere, hvordan børn og unge kan beskyttes imod overgreb af fysisk, psykisk og seksuel karakter.

Undervisningen inden for dette færdigheds- og vidensområde kan med fordel kombineres med undervisningen inden for færdigheds- og vidensområdet personlige grænser. I samspil med færdigheds- og vidensområder for kompetenceområdet køn, krop og seksualitet, kan dette færdigheds- og vidensområde desuden give undervisningen et fokus på rettigheder, respekt, ansvar og etik i forhold til køn, krop og seksualitet.

Det vil være relevant at beskæftige sig med rettigheder og personlige grænser med fokus på frivillighed og vigtigheden af samtykke i seksuelle relationer som følge af, at lovgivningen om voldtægt er ændret i 2021. Det kan fx handle om at forebygge overgreb ved at lære børn og unge om at læse hinandens signaler, at kunne sige fra og til for at sikre at sex sker frivilligt og med samtykke fra alle parter. I undervisningen kan der også arbejdes med tematikker såsom deling af intime billeder - og film på sociale medier samt forebyggelse af diskrimination og krænkelser af seksuelle minoriteter.

Færdigheds- og vidensområde: Personlige grænser

Eleverne arbejder inden for dette færdigheds- og vidensområde med fokus på at give udtryk for egne grænser og at respektere egne og andres grænser. Eleverne kan desuden arbejde med viden og færdigheder, der sætter dem i stand til at fremme trivsel og forebygge mobning i klassen og på skolen, såvel som på de sociale medier.

Progressionen går fra et fokus på, at eleverne kan give udtryk for egne personlige grænser og aflæse andres gennem øvelser, lege og rollespil til, at eleverne kan undersøge og diskutere, hvordan man kan forebygge mobning såvel som at forebygge at børn og unges grænser overskrides, fx i forhold til vold eller andre overgreb af fysisk, psykisk eller seksuel karakter.

Arbejdet med personlige grænser kan ske i samspil med færdigheds- og vidensområder for kompetenceområdet køn, krop og seksualitet ved at sætte fokus på rettigheder og lovgivning samt respekt, ansvar og etik i forhold til køn, krop og seksualitet. I den forbindelse vil det være relevant at arbejde med vigtigheden af frivillighed og samtykke i seksuelle relationer samt deling af intime billeder på sociale medier jf. ovenstående beskrivelse af undervisningen i henhold til færdigheds- og vidensområdet "rettigheder".

Færdigheds- og vidensområde: Seksuel sundhed

Eleverne arbejder inden for dette færdigheds- og vidensområde med at udvikle deres viden om seksuel sundhed og trivsel ved, at der sættes fokus på lyst, nydelse og seksuel trivsel, såvel som faktorer relateret til usikker seksuel adfærd, herunder viden om prævention, seks sygdomme og uønsket graviditet. Eleverne kan desuden arbejde med viden og færdigheder, der sætter dem i stand til forholde sig til nationale, såvel som globale perspektiver på seksuel sundhed.

Progressionen går fra et fokus på, at eleverne kan samtale om følelser, lyst og trivsel i forhold til de første seksuelle erfaringer og vurdere dilemmaer i forhold til dette, til, at de kan inddrage sundhedsfaglig viden og overvejelser vedrørende livsstil og levevilkår, der kan påvirke unges handlemuligheder i forhold til egen og andres seksuelle sundhed og trivsel.

Undervisningen inden for dette færdigheds- og vidensområde kan med fordel kombineres med undervisningen inden for færdigheds- og vidensområderne relationer og personlige grænser. I samspil med det andet kompetenceområdes færdigheds- og vidensområder, kan dette færdigheds- og vidensområde desuden give undervisningen et fokus på rettigheder, lyst, respekt, ansvar og etik i forhold til seksuel adfærd.

4.2 Køn, krop og seksualitet

Kompetenceområdet køn, krop og seksualitet indeholder færdigheder og viden om mangfoldighed, normer og idealer i forhold til køn, krop og seksualitet. Kompetenceområdet omfatter i denne sammenhæng også fokus på familieliv, reproduktion og pubertet. Igennem det samlede skoleforløb skal undervisningen inden for kompetenceområdet styrke elevernes evner til at kunne vurdere og tænke kritisk i forhold til normer om køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.

Oversigt over kompetencemål og færdigheds- og vidensområder inden for kompetenceområdet køn, krop og seksualitet:

Køn, krop og seksualitet	Første trinforløb: Børnehaveklasse-3. klassetrin	Andet trinforløb: 4.-6. klassetrin	Tredje trinforløb: 7.-9. klassetrin
Kompetencemål	Eleven kan samtale om mangfoldighed i forhold til krop og køn med udgangspunkt i eget liv.	Eleven kan analysere mangfoldighed i køn, krop og seksualitet.	Eleven kan vurdere normer og rettigheder for køn, krop og seksualitet i et samfundsmæssigt perspektiv.
Færdigheds- og vidensområder	Normer og idealer Krop Familieliv Reproduktion	Normer og idealer Pubertet Seksualitet	Normer og idealer Seksuelle rettigheder

Færdigheds- og vidensområde: Normer og idealer

Eleverne arbejder inden for dette færdigheds- og vidensområde med fokus på at kunne samtale, undersøge, analysere og diskutere mangfoldighed, normer og idealer i forhold til køn, krop og seksualitet.

Progressionen går fra et fokus på, at eleverne kan beskrive og samtale om, hvordan man kan være drenge og piger på mange forskellige måder, samt hvordan kroppe kan se forskellige ud og kan udvikles forskelligt gennem livet, til, at de kan analysere og vurdere, hvordan normer og idealer er påvirket af det samfund og de sociale sammenhænge, mennesker lever og indgår i, samt at de kan reflektere over normer og idealer i forhold til forskellige globale, såvel som historiske kontekster.

I samspil med færdigheds- og vidensområder for kompetenceområdet sundhed og trivsel, kan færdigheds- og vidensområdet normer og idealer give undervisningen et fokus på trivsel, såvel som respekt for forskelligheder i forhold til køn, krop og seksualitet. I den forbindelse kan undervisningen eksempelvis sætte fokus på, hvordan man kan forebygge den usikkerhed og mistrivsel, som mange børn og unge kan opleve i forhold til deres krop, kønsidentitet eller seksuelle orientering.

Færdigheds- og vidensområderne: Familieliv og reproduktion

Eleverne arbejder inden for disse to færdigheds- og vidensområder med fokus på at tilegne sig viden om forskellige familieformer og reproduktion, samt at kunne samtale om disse indholdsområder med udgangspunkt i erfaringer fra egne familier og deres hverdag.

Progressionen går fra et fokus på elevernes helt nære omverden og elevernes erfaringer med fortællinger fra egne familier, til, at eleverne kan samtale om andre familieformer end deres egen, samt forskellige måder at få børn på, herunder kunstig befrugtning og adoption.

Undervisningen inden for disse færdigheds- og vidensområder kan med fordel kombineres med undervisningen inden for færdigheds- og vidensområdet krop. Undervisningen lægger desuden fundamentet for undervisningen i det andet og tredje trinforløb inden for færdigheds- og vidensområderne pubertet, seksuel sundhed og seksuelle rettigheder.

Færdigheds- og vidensområderne: Seksualitet og seksuelle rettigheder

Eleverne arbejder inden for disse to færdigheds- og vidensområder med fokus på at kunne samtale, undersøge, analysere og diskutere seksualitet, mangfoldighed og seksuelle rettigheder i Danmark, såvel som i et globalt perspektiv.

Progressionen går fra et fokus på, at eleverne kan beskrive seksuel mangfoldighed, herunder homo-, bi- og heteroseksualitet, samt andre seksuelle orienteringer, til, at de

kan undersøge, vurdere og diskutere internationale rettigheder relateret til krop, køn, seksualitet og familieliv.

I samspil med det andet kompetenceområdes færdigheds- og vidensområder kan disse færdigheds- og vidensområder give undervisningen et fokus på rettigheder og respekt, samt sundhed og trivsel for alle, uanset køn, krop eller seksualitet. Samspillet kan i denne sammenhæng særligt bidrage til at sætte fokus på de dannelsesmæssige og demokratiske dimensioner af undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

5 Almene temaer

5.1 Et trygt undervisningsmiljø

Et trygt undervisningsmiljø i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er kendetegnet ved et miljø, hvor alle elever, i videst muligt omfang, føler sig ligeværdige, inddragede, anerkendte og respekterede, og hvor alle elevers refleksioner og undren omkring vigtige spørgsmål relateret til sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet, bliver genstand for elevernes undersøgelser og fagligt arbejde.

Det faglige indhold i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan gå tæt på elevernes erfaringer og værdier, og undervisningen kan i nogle tilfælde handle om spørgsmål, der kan opleves som personlige og private. Derfor viser erfaringer, at der er en særlig risiko for, at undervisningen kan opleves som utryk og grænseoverskridende – både for enkelte elever og for klassen som helhed.

Utryghedsskabende faktorer

Utrygheden kan være forårsaget af forskellige faktorer som eksempelvis manglende erfaringer med at tale om spørgsmål, der opleves som private, som eleven derfor ikke har et sprog for at tale om. For andre elever kan utrygheden skyldes negative private erfaringer med undervisningens indhold, eksempelvis oplevelser med konkrete sundheds- eller trivselsproblematikker i hjemmet eller oplevelser med seksuelle grænseoverskridelser.

I en klasse præget af et utrygt fællesskab og udstødmønstre blandt eleverne, kan utrygheden i undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab handle om en angst hos eleverne for at udstille sig selv, eller for at blive udskammet på grund af den viden og de erfaringer man har, eller ikke har, i forhold til undervisningens indhold.

Der er en lang række sociale normer og forventninger knyttet til det faglige indhold i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Hvis disse normer og forventninger kommer til udtryk som stereotype og ensidige fremstillinger af køn, krop, seksualitet og familieliv kan undervisningen føles særlig utryk og uvedkommende for elever, der på forskellig vis, bryder med normen, eksempelvis i forhold til deres udseende, køn, seksualitet, etnicitet, religion eller familiebaggrund.

Tryghed er afgørende for elevernes læring og trivsel

Det er vigtigt, at man som lærer er bevidst om disse særlige faktorer, der kan gøre sig gældende i forhold til at skabe et (u)trykt undervisningsmiljø i undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Tryghed i undervisningen kan betyde, at eleverne i højere grad stiller spørgsmål og deltager aktivt i dialogen og det faglige arbejde. Dermed får trygheden betydning for elevernes lærings- og deltagelsesmuligheder, og for undervisningens potentialer for at udvikle den enkelte elevs kompetencer til at fremme sundhed og trivsel for sig selv og andre.

Et målrettet og reflekteret arbejde med at skabe et trygt undervisningsmiljø i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, kan desuden spille en positiv rolle i forhold til understøtte elevernes generelle trivsel og arbejdet med at skabe og fastholde et trygt fællesskab i klassen, fordi det åbner op for et generelt fokus på ligeværd, mangfoldighed og betydningen af et trygt fællesskab.

Hvordan trygge rammer skabes

Det er lærerens ansvar at skabe trygge rammer for undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. I den forbindelse er det væsentligt, at lærerteamet omkring klassen reflekterer over, hvordan man i fællesskab kan øge elevernes tryghed ved at møde eleverne som relationskompetente voksne, der agerer rollemønstre over for eleverne i det fælles arbejde med at fremme elevernes viden og kompetencer i forhold til sundhed og trivsel. Det kan man for eksempel gøre ved at arbejde med fælles aftaler for rammesætning af samtaler med eleverne om temaer relateret til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Hensigten med rammesætningen er, at alle eleverne har mulighed for at tilkendegive deres synspunkter og samtidig give underviserne mulighed for at arbejde med relationen til hver enkelt elev, således at eleverne oplever at blive mødt i deres synspunkter, eksempelvis gennem et særligt fokus på at sikre, at hver elev mødes med øjenkontakt, smil og lydhørhed.

Arbejdet med at skabe trygge rammer for undervisningen kan desuden bestå i, at man som lærer og i teamet omkring klassen:

- Undersøger hvor og hvordan eleverne kan opleve usikkerhed og utryghed i undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Dette kan eksempelvis gøres ved at sætte sig i elevernes sted og reflektere over, hvordan man tror konkrete elever vil opleve den pågældende situation.
- Forholder sig til sociale dynamikker og normer i klassens fællesskab, som kan have betydning for elevernes tryghed og læringsbetingelser, både i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab og i klassens fællesskab generelt. Dette kan eksempelvis gøres ved samarbejde med AKT-undervisere eller andre ressourcepersoner omkring analyse af sociale dynamikker i klassen.
- Formulerer fælles aftaler og forventninger til undervisningen sammen med eleverne. Det kan eksempelvis være aftaler om, hvad der er acceptabel sprogbrug og hvordan man giver plads til hinanden i undervisningen.
- Gennemfører undervisning, hvor indholdet afspejler og repræsenterer mangfoldighed i forhold til køn, krop, seksualitet, etnicitet, religion og funktionsduelighed og hvor mangfoldigheden repræsenteres på en ligeværdig måde.
- Anonymiserer undervisningen ved at tage udgangspunkt i fiktive eller autentiske historier om børn og unges sundhed, seksualitet og familieliv, frem for elevernes eller underviserens egne erfaringer. Anonymiseringen betyder, at i den fælles undervisning må lærere og elever gerne tale om egne meninger, værdier og tanker, men at ingen fortæller om egne oplevelser og konkrete erfaringer med det indhold, der arbejdes med.
- Rammesætter forløb, hvor selve undervisningen bliver omdrejningspunktet for fællesskabet i klassen, med henblik på at sikre et fælles engagement og ejerskabsfølelse, der kan bidrage til tryghed og meningsfuldhed for alle elever. Det kan eksempelvis gøres ved at beslutte et fælles projekt sammen med eleverne, der skal give hele klassen en oplevelse af at være sammen om noget. Det kunne være at udvikle en udstilling, som præsenterer unges seksuelle rettigheder over for forældre eller andre klasser på skolen, eller det kunne være at undersøge og udvikle en fælles vægplakat, der viser mangfoldigheden i familieformer i Danmark.

Refleksions spørgsmål

- I hvilke situationer kan den enkelte elev opleve utryghed og usikkerhed i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, og hvad kan du og dit team gøre for at skabe de bedste betingelser for at disse situationer bliver trygge for alle elever?
- Hvilke aftaler kan lærere og elever indgå med hinanden, som kan bidrage til at skabe et trygt og ligeværdigt undervisningsmiljø for alle elever i undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvordan kan I som team støtte hinanden i at møde eleverne som relationskompetente voksne, der agerer rollemodeller i forhold til faktorer, der fremmer sundhed og trivsel?

5.2 En mangfoldig skole

Hvis der på skolen som helhed er fokus på at skabe et trygt undervisningsmiljø, præget af mangfoldighed og ligeværd, hvor alle elevers tryghed, sundhed, trivsel og rettigheder tages alvorligt, skabes de bedste betingelser for at fremme alle elevers læring og trivsel. Ikke bare i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, men i skolens undervisning og hverdag generelt.

De fleste skoler har et fokuseret og systematisk fokus på at skabe et godt undervisningsmiljø for alle elever. Det er imidlertid ikke altid, at dette fokus inkluderer et kritisk blik på, hvordan skolen opleves af de elever, der på forskellig vis, afviger fra normerne omkring køn, krop, seksualitet, familieliv og funktionsduelighed.

Når skolen ikke opleves som mangfoldig

Disse elever giver ikke nødvendigvis aktivt udtryk for, at de ikke føler sig inkluderet i skolens hverdag og undervisning. Derfor kan det være nemt som lærer eller leder at overse, at det eksempelvis kan være udfordrende at være elev på skolen, hvis man selv eller ens forældre identificerer sig som LGBT+ ¹. Man kan også let overse, at de elever, der afviger fra gængse kropsidealer ved enten at være 'for tynde' eller 'for tykke', oplever at skille sig ud, hver gang de køber mad i skolens kantine, deltager i fællesbadet i skolens idræts- eller svømmeundervisning, er med til skolernes årlige motionsløb eller besøger sundhedsplejen til de obligatoriske sundhedstjek og -samtaler. Eller man kan risikere at overse, at de elever, der har forskellige fysiske og psykiske funktionsnedsættelser, sjældent ser sig selv visuelt eller indholdsmæssigt repræsenteret i de undervisningsmaterialer, der benyttes generelt i skolens undervisning.

I bestræbelserne på at skabe en mangfoldig skole, hvor alle elever er inkluderet og oplever at være en del af et trygt undervisningsmiljø, er opgaven for ledelse og lærere hele tiden at øve sig i at blive bedre til at se disse 'blinde punkter' i skolens praksis. Dette gøres ved kontinuerligt at bestræbe sig på at have et kritisk og helhedsorienteret fokus på de elementer af skolens samlede undervisningsmiljø, der handler om mangfoldighed, ligeværd og rettigheder.

1 LGBT+ er en forkortelse, der dækker lesbiske, bøsser (gay), bi- og transpersoner samt personer med en anden seksuel orientering eller kønsidentitet end cis-heteroseksuel. Cis-heteroseksuel er en betegnelse for personer, der føler sig tiltrukket af det modsatte køn og identificerer sig med det køn, de fik tildelt ved fødslen.

Opmærksomhedspunkter for ledelse og medarbejdere

Ledelse, såvel som lærere og pædagoger har et ansvar for at udvikle rammerne for, at der skabes en praksis på skolen, som understøtter arbejdet med at skabe et trygt og mangfoldigt undervisningsmiljø på skolen som helhed. Det kan eksempelvis gøres ved, at der blandt ledelse og de pædagogiske medarbejdere, er opmærksomhed på:

- At modvirke diskrimination og fremme anerkendelse af mangfoldighed i forhold til køn, krop, seksualitet, etnicitet, religion og funktionsduelighed.
- At have synlige og transparente regler for sprogbrug, som modvirker brugen af nedsættende ord og begreber relateret til køn, krop, seksualitet, etnicitet, religion og funktionsduelighed.
- At have retningslinjer for skolens kommunikation, indretning og visuelle udtryk, som kan bidrage til, at skolen fremstår som en skole, der fremmer sundhed, trivsel og mangfoldighed for alle elever i forhold til køn, krop, seksualitet, etnicitet, religion og funktionsduelighed.
- At have løbende opmærksomhed på, hvordan der på hele skolen kan iværksættes sundheds- og trivselsfremmende tiltag, som understøtter arbejdet med Fælles Mål for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i den enkelte klasse.

Refleksionsspørgsmål

- I hvilken grad vil du og dit team vurdere, at jeres skole *som helhed* har fokus på mangfoldighed og ligeværd i forhold til køn, krop, seksualitet, etnicitet, religion og funktionsduelighed? Giv konkrete eksempler på dette.
- Kan du og dit team forestille jer konkrete situationer, hvor elever, forældre eller ansatte på skolen oplever, at skolen ikke, i tilstrækkelig grad, har fokus på mangfoldighed og ligeværd? Kunne, eller burde disse situationer give anledning til forandringer i praksis på skolen? Hvilke forandringer kunne dette eventuelt være?

Har jeres skole fælles regler eller retningslinjer for sprogbrug, som modvirker brug af nedsættende ord og begreber om sundhed, køn, krop, seksualitet og familieliv? Hvis ja: Er reglerne nedskrevne? Har alle elever og medarbejdere kendskab til dem? Anvendes de i praksis? Hvis nej: Hvorfor er der ikke fælles regler? Burde der være fælles regler? Hvordan skulle reglerne i så fald lyde?

Samarbejde med hjemmet

Et godt samarbejde med hjemmet kan understøtte elevernes læring om sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet og skabe gode betingelser for trivslen og undervisningsmiljøet i klassen.

Skole-/hjemsamarbejdet tilrettelægges med et professionelt blik for, at der, både blandt elever og i hjemmet, kan være mange forskellige kulturer og normer for, hvordan man taler om temaer som køn, krop og seksualitet, og at man i nogle hjem, som forældre eller andre omsorgspersoner, kan opleve utryghed og usikkerhed ved at skulle tale med sine børn eller andre voksne, eksempelvis i skolen, om disse temaer. I nogle hjem kan denne utryghed og usikkerhed også komme til udtryk som en bekymring eller modstand mod undervisning i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

Hjemmets bekymring eller modstand imødekommes gennem åbenhed og tæt dialog mellem skole og hjem om undervisningens mål, indhold og tilgang, samt ved at benytte nogle af de samme tryghedsskabende greb, som anvendes for at skabe tryghed hos eleverne i undervisningen. Eksempelvis kan man italesætte over for hjemmet, at det for nogen kan opleves utrygt eller uvant at tale med andre om køn, krop og seksualitet, og tydeligt vise, at der er respekt for den forskellighed, der kan være i forhold til erfaringer med selv at blive undervist i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Man kan endvidere være tydelig om, at man, hverken i undervisningen eller i dialogen med hjemmet, taler om private og personlige oplevelser og erfaringer.

Inspiration til skole-/hjemssamarbejdet

Et godt samarbejde med hjemmet om undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan understøttes ved:

- At informere tydeligt og inddrage hjemmet i mål og planer for undervisningen, eksempelvis i årsplaner, ugebrev og på forældremøder.
- At informere hjemmet om de undervisningsmaterialer, der benyttes i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, og give mulighed for at stille spørgsmål om disse.
- At opfordre hjemmet til at henvende sig til skolen, hvis man har spørgsmål eller er usikker omkring undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.
- At opfordre hjemmet til, at den måde, hvorpå der tales respektfuldt om køn, krop og seksualitet i skolen, også afspejles i den måde, der tales om disse temaer hjemme, eksempelvis ved at formidle klassens konkrete aftaler om sprogbrug i undervisningen til hjemmet.
- At give hjemmet konkrete input til, hvordan man kan tale med sine børn om det, der arbejdes med i skolen; eksempelvis, hvordan man kan tale med sine børn om, hvordan man kan sige fra, hvis ens grænser bliver overtrådt, eller hvilke anonyme rådgivnings-tilbud om trivsel, køn, krop og seksualitet, der findes.
- At tilrettelægge undervisningsforløb, hvor hjemmet inddrages, for eksempel med brug af opgaver, hvor eleverne interviewer repræsentanter fra hjemmet om, hvordan det var for dem at komme i puberteten, eller hvordan det var med kønsroller, da de var børn.
- At eleverne udvikler konkrete produkter om det, klassen har arbejdet med, som kan deles med hjemmet, eksempelvis tegninger eller film om børns rettigheder, en e-bog om kroppens udvikling eller en kampagne om at respektere hinandens grænser på digitale platforme.
- At samarbejde med sundhedsplejen, SSP eller andre aktører om at tilrettelægge arrangementer for hjemmet om tematikker fra undervisningen; eksempelvis alkohol, stoffer, digitale vaner eller seksuel sundhed og trivsel.

Et velfungerende samarbejde med hjemmet indebærer, at skolen er tydelig om, hvordan arbejdet med elevernes læring og trivsel i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, er et fælles ansvar mellem skole og hjem, og at skolen tager ansvar for at støtte forældrene i at blive aktive medspillere i forhold til skolens faglige arbejde med at udvikle elevernes kompetencer til at fremme sundhed og trivsel hos dem selv og andre.

Caseeksempel: Skole-/hjem-samarbejde om pubertetsundervisning

I forbindelse med et undervisningsforløb om pubertet i 5. klasse inviterer teamet til et forældremøde i samarbejde med sundhedsplejersken. Målene med forældremødet er dels at præsentere forældrene for det forløb, eleverne skal igennem, og dels at styrke forældrenes muligheder for at støtte op om de dilemmaer, muligheder og udfordringer puberteten kan medføre, både for den enkelte elev og for fællesskabet i klassen. På forældremødet præsenteres forældrene for det faglige indhold, som eleverne skal igennem, sammen med konkrete eksempler på, hvordan forældrene kan støtte op om arbejdet og målene med forløbet, som både handler om den enkelte elevs faglige viden og kompetencer, og om fællesskabet i klassen. Afslutningsvis får forældrene mulighed for at tale om håndtering af dilemmaer, der kan opstå i forbindelse med puberteten og den periode af deres liv, børnene er i lige nu.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke muligheder og barrierer ser du og dit team i forhold til at skabe et godt skole-/hjemsamarbejde omkring sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke konkrete initiativer kan I som team iværksætte for at hjemmet kan blive en aktiv medspiller i undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvilke temaer i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er det særligt relevant at samarbejde med hjemmet om?

5.3 Underretningspligt ved mistanke om vold og overgreb

Undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal medvirke til, at eleverne opnår forståelse for egne og andres grænser og rettigheder. Dette faglige fokus udgør et vigtigt element i forebyggelsen af, at børn og unge udsættes for seksuelle krænkelser, vold og overgreb.

Når der undervises i grænser og rettigheder, kan der i særlige tilfælde opstå situationer, hvor man som lærer bliver bekendt med bekymrende oplysninger eller viden omkring en elev, som betyder, at man skal underrette kommunen. Dette kan for eksempel være, hvis en elev viser tegn på eller direkte fortæller om oplevelser, der krænker barnets ret til beskyttelse mod vold og overgreb.

Som lærer har man skærpet underretningspligt. Det betyder, at man har pligt til at reagere, alene på baggrund af forhold, der giver en formodning om, at en elevs trivsel eller udvikling er i fare.

De fleste kommuner har en tydelig procedure for underretninger, som oftest kan findes på deres hjemmeside. Ved mistanke eller viden om vold og seksuelle overgreb mod børn, skal der laves en akut underretning til kommunen. Det betyder, at forældrene ikke må informeres, før kommunen har taget stilling til det videre forløb. Dette for at tage hensyn til barnets sikkerhed.

At skulle lave en underretning på et barn er en svær situation at stå i for en lærer, og derfor er det vigtigt at inddrage skolens ledelse, så lærer og ledelse sammen kan tage ansvar for underretningen. Når man laver en underretning, understøtter man barnets trivsel og udvikling, og man bryder derfor ikke en elevs loyalitet ved at lave en underretning. Underretningspligten går forud for tavshedspligten.

Refleksionsspørgsmål

- I hvilke undervisningssituationer i det obligatoriske emne kan det være særlig relevant at være opmærksom på, om enkelte elever udviser en adfærd, som kan betyde, at kommunen skal underrettes, fordi du er bekymret for barnets trivsel?
- Hvilke muligheder er der på din skole for faglig sparring ift. en eventuel mistanke om, at et barn udsættes for vold og overgreb og hvilke procedurer har I på din skole?
- Hvilke procedurer for underretninger ved mistanke om vold og overgreb er der i din kommune?

6 Tværgående emner og problemstillinger

Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab har mange tværfaglige snitflader og kan integreres i undervisningen i de obligatoriske fag, både som et selvstændigt emne og som en del af en tværfaglig sammenhæng (se også afsnit 2.2. og 3.6).

6.1 Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab som selvstændigt emne

Undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan tilrettelægges som et selvstændigt emne, hvor der udelukkende arbejdes med kompetencemål og videns- og færdighedsområder for det obligatoriske emne.

Dette kan eksempelvis ske i forbindelse med projektforsøg eller kampagneuger, hvor skolen eller den individuelle klasse arbejder med udvalgte mål og indholdsområder fra det obligatoriske emne. I indskoling kan det eksempelvis være et forløb om familier, hvor eleverne laver plancher og fortæller om deres egen familie. På mellemtrinnet kan det være i form af et forløb om rettigheder online, hvor eleverne laver øvelser, der skal lære dem om sikker adfærd på internettet. I udskoling kan det være i form af et forløb om unges sundhed og trivsel i forhold til alkohol, stoffer og seksuel sundhed.

Selv om sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab tilrettelægges som et selvstændigt emne, vil det i praksis alligevel næsten altid inddrage viden og arbejdsformer fra andre af skolens fag – uden at specifikke mål fra disse fag dog sættes aktivt i spil.

6.2 Sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab i tværfaglige forløb

Når sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab tilrettelægges som tværfaglige forløb, indebærer dette typisk, at forløbene planlægges med udgangspunkt i mål, vidensområder og arbejdsformer fra det obligatoriske emne, såvel som fra det (eller de) fag, der inddrages.

Der er en række faglige snitflader mellem sundheds- seksualundervisning og familiekundskab og de obligatoriske fag, som meningsfuldt kan sættes i spil i tværfaglige forløb. Undervisning i dansk og matematik, såvel som undervisning inden for naturfagene, kulturfagene, sprogfagene og de praktisk/musiske fag, tilbyder fagligt indhold, fagsprog og arbejdsformer, som potentielt medvirker til udvikling af elevernes kompetencer til at tage kritisk stilling og handle for at fremme sundhed og trivsel.

I de tværfaglige forløb kan der eksempelvis kombineres med mål fra andre af skolens fag, som har egne videns- og færdighedsområder, der omfatter undervisning om sundhed og trivsel. Dette kan være idræt, natur/teknologi, madkundskab og biologi. Der kan også kombineres med mål fra fag som dansk, kristendomskundskab eller samfundsfag, som omfatter mål relateret til henholdsvis it og kommunikation, etiske spørgsmål eller sociale og kulturelle forhold, som ligeledes meningsfuldt kan indgå i tværfaglige forløb med sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

Hvordan de tværfaglige forløb bedst tilrettelægges afhænger altid af den enkelte lærers planlægning af, hvad der er relevant og meningsfuldt på de enkelte klassetrin og med udgangspunkt i de konkrete elevers forudsætninger.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke muligheder ser du og dit team for at tilrettelægge sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab som selvstændigt emne i de klasser, hvor I underviser?
- Hvilke muligheder ser du og dit team for at tilrettelægge undervisningen som tværfaglige forløb i de samme klasser?
- Overvej, hvordan sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab på de forskellige klassetrin, kan indgå i tværfaglige forløb med henholdsvis matematik, håndværk og design, musik, tysk og historie.

7 Tværgående temaer

7.1 Sproglig udvikling

Det tværgående tema sproglig udvikling har fokus på fire dimensioner af det talte og det skrevne sprog: at samtale, lytte, læse og forstå. I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan alle fire dimensioner sættes i spil på forskellig vis. I disse sammenhænge er det vigtigt at arbejde med de sproglige opgaver: at gengive, redegøre, drøfte, vurdere og argumentere.

Den enkelte lærer eller teamet omkring en klasse kan derfor med fordel, i sin tilrettelæggelse af undervisningen, gøre sig overvejelser omkring, hvordan eleverne kan udvikle sig sprogligt gennem de forskellige forløb i emnet.

Fagtermer og begreber

Når der arbejdes med det obligatoriske emne kan den sproglig udvikling eksempelvis fremmes ved at der sættes særligt fokus på fagtermer og begreber, der knytter sig til færdigheds- og vidensområderne i emnet. Fagtermer og begreber danner nemlig grundlaget for de synspunkter, drøftelser, argumenter og vurderinger, som føres ind i klasserummet.

Der kan eksempelvis arbejdes med begrebskort, hvor nye begreber og fagtermer noteres med refleksions- og begrebsafklarende spørgsmål, der hjælper eleverne på vej. Begrebskort kan handle om normer, idealer, grænser, rettigheder, mangfoldighed, ansvar m.m.

Som evaluering på et forløb, kan der også arbejdes med opsamling på fagtermer, begreber og ordforråd, eksempelvis som en nøgleordsstafet i klassen, eller ved at eleverne trækker et begrebskort, der skal forklares og defineres.

Faglig læsning og skrivning

Der kan også sættes fokus på elevernes sproglige udvikling, når der arbejdes med faglig læsning og skrivning. Undervisningen kan tilrettelægges, således at udvalgte fagtekster læses, og undervejs i læsningen noteres begreber og huskesætninger, som hjælper til at gengive og redegøre.

I den faglige skrivning kan der arbejdes med argumenterende tekster, eksempelvis debatindlæg, blogindlæg og klummer med fokus på at drøfte, vurdere og argumentere. I den mundtlige dimension kan der tilrettelægges et debatpanel, hvor eleverne enten indtager deres egne synspunkter eller stiller op i et rollespil med tildelte synspunkter, der skal argumenteres overbevisende for.

Sprog i kontekster

Når der sættes fokus på det talte og skrevne sprog i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan dette ligeledes klæde eleverne på til nuanceret at kunne afkode kulturelle normer og sociale spilleregler, således at de kan handle sprogligt hensigtsmæssigt i forskellige kontekster.

Eleverne kan eksempelvis inddrages i arbejdet med at skabe et trygt læringsmiljø i klassen eller på skolen, ved at de udvikler sproglige retningslinjer, der understøtter respektfuld og ikke-nedsættende kommunikation. Herigennem øver de sig i at afkode, såvel som at være medskabere af sociale normer og forventninger.

Eleverne kan også arbejde med børn og unges digitale liv på de sociale medier, hvor de drøfter og reflekterer over egne og andres kommunikation og adfærd i digitale kontekster. De kan eksempelvis, i fællesskab, undersøge og vurdere, hvordan man sprogligt færdes hensigtsmæssigt på de sociale medier, samt hvordan man passer på sig selv og andre i respekt for hinandens trivsel, forskelligheder og grænser.

Caseeksempel: Elever skriver debatindlæg

På 9. årgang arbejdes der tværfagligt i dansk og sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab med ungdomskultur, fest og grænser. Som et led i forløbet laves en skriveøvelse inden for de argumenterende tekster; debatindlæg og klumme. Læreren gennemgår genretæk ved teksttyperne og instruerer eleverne i forhold til opgaven, herunder at det er en hurtigskrivningsøvelse, at temaet for debatindlægget eller klummen er 'fest', samt at der er en række påstande, som skal medtages, men som eleverne selv må vælge, om de går med eller imod i indlægget: 'druk styrer unges sociale liv', 'med druk følger tidlig seksuel debut', eller 'forbruget af snus er eksploderet blandt unge'. Eleverne bruger fem minutter på at lave en brainstorm over de tre påstande, fem minutter på at lave en plan for opbygning af teksten og 15 minutter på at skrive teksten. Herefter læser nogle af eleverne deres udkast højt, resten af klassen lader sig inspirere, hvorefter skriveprocessen kan fortsættes.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke af de fire dimensioner i sproglig udvikling vil du vurdere, at du og dit team særligt har fokus på, når I tilrettelægger undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvordan kunne du og dit team inddrage et større fokus på de dimensioner af den sproglige udvikling, som I på nuværende tidspunkt har mindst fokus på?
- Hvilke metoder og aktiviteter vil du vurdere særligt har kvaliteter ift. til at fremme elevernes sproglige udvikling i det obligatoriske emne?

7.2 It og medier

Det tværgående tema it og medier sætter fokus på elevernes kompetencer til at bruge teknologi og digitale medier på en kritisk og ansvarlig måde, både når det handler om at søge og analysere viden, udvikle digitale produktioner, og når det handler om at deltage etisk og reflekteret i forskellige digitale sociale kontekster.

Disse fokusområder spiller godt sammen med kompetenceområderne for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, og med emnets arbejds- og erkendelsesformer. It og medier kan som faglighed bringes i spil ud fra lærerens didaktiske vurdering af, hvordan teknologien bedst kan understøtte formålet for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Når dette sker, klædes eleverne på til at fremme sundhed og trivsel og forholde sig undersøgende, kritisk og handlingsorienteret til almene, såvel som særlige digitale perspektiver på sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet.

Teknologi og digitale medier er en integreret del af børn og unges liv og fællesskaber, og de problematikker og muligheder børn og unge kan møde i relation til sundhed, trivsel, køn, krop og seksualitet, udspiller sig også på de digitale medier. Derfor kan der være vigtige sundheds- og trivselsfremmende potentialer ved at integrere teknologi og digitale medier, som et centralt aspekt i det faglige arbejde med at udvikle elevernes kompetencer til at fremme sundhed og trivsel, og til at vurdere mangfoldighed, normer og rettigheder i forbindelse med køn, krop og seksualitet.

Fire elevpositioner

I det tværgående tema it og medier opereres der med fire positioner, som eleverne kan indtage i forbindelse med arbejdet:

1. Eleven som kritisk undersøger
2. Eleven som analytisk modtager
3. Eleven som målrettet og kreativ producent
4. Eleven som ansvarlig deltager.

I det følgende gives nogle eksempler på, hvordan disse elevpositioner meningsfuldt kan indtænkes i arbejdet med kompetenceområderne inden for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab.

Eleven som kritisk undersøger

I et tværfagligt samarbejde mellem historie og sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan eleverne for eksempel arbejde med at anvende it til at indhente og bearbejde relevant information om, hvordan lovgivning, rettigheder og normer for køn, krop, seksualitet og familieliv har udviklet sig i et historisk perspektiv. Endvidere kan eleverne undersøge, hvordan denne udvikling har skabt forandringer, der positivt har påvirket individets muligheder og trivsel. Dette arbejde kan danne udgangspunkt for udvikling af elevernes egne visioner og konkrete handlinger, der kan skabe positive forandringer i forhold til nutidige normer for køn, krop seksualitet og familieliv.

Eleven som analytisk modtager

I et tværfagligt samarbejde mellem madkundskab og sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan eleverne eksempelvis arbejde med kritisk at analysere budskaber i madreklamer og sundhedskampagner på digitale medier, med henblik på at vurdere, hvordan de selv er genstand for mediepåvirkning på sundhedsområdet. Som en dimension i arbejdet kan der eksempelvis lægges op til kritisk refleksion over, hvem der ønsker at skabe bestemte holdninger og en bestemt sundhedsadfærd i relation til madvaner hos børn og unge og hvorfor.

Eleven som målrettet og kreativ producent

I et tværfagligt samarbejde mellem matematik og sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan eleverne for eksempel arbejde med at indsamle data om unges kropsidealer og undersøge sammenhænge mellem kropsidealer og trivsel. Eleverne kan bruge it til at analysere data, og de kan udvikle digitale grafiske præsentationer, der præsenterer vigtige fund om eventuelle sammenhænge mellem trivsel og kropsidealer. Dette arbejde kan danne afsæt for udvikling af digitale produktioner som infografik, film, kampagneplakater og opslag på sociale medier, der har som mål at få unge til at forholde sig kritisk til kropsidealer, der negativt påvirker deres trivsel.

Eleven som ansvarlig deltager

I et tværfagligt samarbejde mellem dansk og sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab kan eleverne for eksempel samarbejde om at udvikle tiltag, der skal formidle viden til børn og unge om, hvordan man kommunikerer hensigtsmæssigt og skaber trygge fællesskaber på sociale medier, eller som oplyser om, hvad børn og unge kan gøre for at gennemskue bevidst adfærdspåvirkning og manipulation via digitale platforme.

Refleksionsspørgsmål

- Hvordan kan du og dit team understøtte udvikling af elevernes kompetencer til at fremme sundhed og trivsel ved at arbejde med en eller flere af de fire elevpositioner, inden for det tværgående tema it og medier?
- Hvilken/hvilke af de fire elevpositioner har du og dit team tendens til at prioritere, henholdsvis mest og mindst, i jeres pædagogiske praksis for det obligatoriske emne – og hvorfor tror I, at det er sådan?
- Hvilke aktuelle digitale problematikker, som spiller meningsfuldt sammen med kompetenceområderne for sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, er relevante at integrere i din undervisning i de fag, du og dit team primært underviser i?

7.3 Innovation og entreprenørskab

Det tværgående tema innovation og entreprenørskab handler om at eksperimentere, ideudvikle og skabe noget, der får en aktiv relevans og betydning for andre mennesker. Innovation og entreprenørskab går derfor godt i spænd med sundheds- og seksualundervisning og familiekundskabs formål om at kunne fremme sundhed og trivsel for sig selv og andre, ligesom at emnets undersøgende og handlingsorienterede arbejds- og erkendelsesformer har tydelige snitflader til innovation og entreprenørskab.

Innovation og entreprenørskab består af tre trin: Ideudvikling, proces og produkt. Disse tre trin må den enkelte lærer/team have for øje i sin tilrettelæggelse af undervisningen. Det kan eksempelvis gøres ved:

- At gennemføre et forløb i indskolingen, hvor eleverne undersøger og finder ideer til, hvad en god kammerat er. Gennem dialog, refleksion og elevdeltagelse i processen findes et fælles grundlag for relationerne i klassen, som eksempelvis kan udformes og produktudvikles som en plakat, en tegneserie, en billedbog eller i et digitalt medie.
- At planlægge et forløb om rettigheder på mellemtrinnet, hvor der er fokus på at udvikle ideer til, hvordan Børnekonventionen kan omsættes til klassens og skolens trivselspolitik. I processen kan klassen udvælge et antal artikler fra Børnekonventionen, som har særlig værdi for dem. Derefter kan de produktudvikle eksempelvis en folder med de udvalgte rettigheder. Produktet kan med fordel præsenteres for skolens elevråd, ledelse og skolebestyrelse, med henblik på at få tilføjet nogle af elevernes ønsker i skolens trivselspolitik.

- At eleverne i udskolingen sætter fokus på kropsidealer og de udfordringer, som disse kan afstedkomme, og udvikler ideer til aktivt at gøre en forskel i det nære miljø på skolen ved at iværksætte en kampagne. I processen kan der inddrages overvejelser og refleksioner omkring normer, idealer, mangfoldighed, krop, køn og seksualitet. I produktudviklingen kan der eksempelvis fremstilles en kampagneplakat med centrale budskaber. Kampagneplakaten kan hænges op på skolen ved omklædningsrummene i idræt, da det ofte er her, kropsidealer kan gøre det svært for eleverne at gå i bad efter idræt.

Det er vigtigt at fremhæve, at innovation og entreprenørskab kan tænkes i det små og i det store – i klassen, på skolen eller i det store samfund. Hvor omfattende det skal være, og hvor meget tid der skal afsættes, afhænger altid af den enkelte lærers planlægning og vurdering af, hvad der er meningsgivende og relevant.

Refleksionsspørgsmål

- Hvornår er en elev entreprenant og innovativ i undervisningen?
- Hvilke erfaringer har du og dit team med at arbejde med inspiration fra de tre trin i innovation og entreprenørskab (ideudvikling, proces og produkt) i undervisningen i det obligatoriske emne?
- Hvilke overvejelser kan du og dit team gøre jer i forhold til at fremme innovative og handleorienterede aktiviteter i undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?

8 Tilpasning af undervisningen til elevernes forudsætninger

8.1 Undervisningsdifferentiering

Undervisningen i alle skolens fag og emner skal tilrettelægges og varieres således, at den svarer til den enkelte elevs behov og forudsætninger.

At differentiere undervisningen er en kompleks opgave, der kræver at underviserne har indblik i alle elevers forudsætninger og potentialer. Dette kan være særligt udfordrende i forhold til undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, hvor der som oftest ikke undervises så mange timer hvert skoleår, hvor flere undervisere er involveret i gennemførelsen, og hvor der desuden ikke er en stærk tradition for at arbejde med læringsmål og løbende evaluering. På den anden side varetages undervisningen typisk af lærere og pædagoger, der i forvejen har kendskab til eleverne fra andre faglige og sociale sammenhænge. Deres viden om elevernes forudsætninger, interesser og motivation kan dermed sættes aktivt i spil i tilrettelæggelsen af undervisningen om køn, krop, seksualitet og sundhed i det obligatoriske emne.

Opmærksomhedspunkter for underviseren

Mange undervisere gør sig den erfaring, at der er stor forskel på elevernes forudsætninger og modenhed, når man skal undervise i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. Dette gør sig særligt gældende på mellemtrinnet og i udskolingen, hvor elevernes forskelligheder i forhold til, hvornår de kommer i puberteten eksempelvis spiller en rolle for deres interesser og motivation for at tage aktivt del i undervisning om køn, krop og seksualitet. Denne forskellighed er imidlertid et vilkår for undervisningen, der samtidig understreger behovet for arbejde målrettet med differentiering.

Refleksionsspørgsmål

- Hvilke erfaringer har du og dit team med at lade eleverne arbejde med det samme faglige indhold, men på forskellige måder i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab? Skitser fordele og ulemper ved denne tilgang til differentiering.
- Hvilke erfaringer har du og dit team med at lade eleverne arbejde med forskelligt faglig indhold i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, afhængig af deres behov og interesser? Skitser fordele og ulemper ved denne tilgang til differentiering.
- I hvilken grad vil du vurdere, at du og dit team arbejder med undervisningsdifferentiering som bærende princip for jeres tilrettelæggelse af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab? Begrund din vurdering.

8.2 Elever med særlige behov

Undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab skal støtte alle elever i at kunne handle for at fremme sundhed og trivsel for sig selv og andre. Det fordrer en særlig pædagogisk og didaktisk opmærksomhed på de forskellige behov og forudsætninger eleverne har, samt blik for, at alle elever føler sig inkluderet i undervisningen.

I realiteten har alle elever deres særlige og individuelle behov, men i denne sammenhæng forstås elever med særlige behov, som elever med forskellige fysiske og psykiske funktionsnedsættelser. Det betyder, at en inkluderende undervisning i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er en undervisning, der tilrettelægges ud fra principper om, at om alle elever er inkluderet og har lige muligheder for deltagelse, både i forhold til de fysiske betingelser, i forhold til det sociale samspil i læringssituationen og i forhold til oplevelsen af at være en del af undervisningen. For elever med særlige behov betyder det eksempelvis, at de støtteforanstaltninger, i form af tekniske hjælpemidler, tilgængelighed i den fysiske indretning af lokalet og tydelig rammesætning af undervisningen, som benyttes i andre fag, også indtænkes i forløb, der inddrager sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab. På den måde adskiller undervisningen i sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab sig ikke fra skolens øvrige fag og emner.

Opmærksomhedspunkter for underviseren

Når det handler om tilrettelæggelse af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab til elever med særlige behov, er der dog en række forhold, der er anderledes end i de fleste andre fag og faglige områder i folkeskolen. I det følgende fremhæves nogle af disse:

- *Rutiner og tryghed:* For alle elever kan de faglige områder af sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab, der handler om køn, krop og seksualitet, skabe utryghed på grund af den private og intime karakter, som disse tematikker kan have, men dette kan gøre sig særligt gældende for elever med særlige behov. Derfor kan rutiner, forberedelse og tryghedsfaktorer, som eksempelvis kendte voksne og kendte rammer, være vigtige at have fokus på i tilrettelæggelsen af undervisningen, med henblik på at skabe de bedste læringsbetingelser for eleverne.
- *Sproglig rammesætning:* I sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab er den sproglige rammesætning en væsentlig del af det generelle arbejde med at skabe trygge rammer for undervisningen. Sproglig rammesætning kan være aftaler om, hvilke ord man bruger om kønsorganer og sex, og aftaler om, hvordan man taler respektfuldt om grænser, krop, køn og seksualitet. For nogle elever med særlige behov kan den sproglige rammesætning være særlig betydningsfuld, fordi de kan have særligt svært ved afkodningen af normer om sprog. For at forebygge, at nogle elever kommer til at udlevere sig selv eller andre, kan det eksempelvis være afgørende at indgå konkrete aftaler om, at man ikke taler privat om sig selv eller andre og at italesætte dette løbende.
- *Fælles aktiviteter og individuelle aktiviteter:* Den handlingsorienterede tilgang til sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab lægger op til praktiske aktiviteter. For elever med særlige behov er det vigtigt at have blik for om eleverne kan overskue og håndtere fælles praktiske aktiviteter for alle elever i klassen. Aktiviteter, hvor eleverne bringes i spil i individuelle opgaver, eller hvor de arbejder sammen i små grupper, kan være mere overskuelige end fælles aktiviteter for hele klassen. Individuelle aktiviteter kan eksempelvis være opgaver, hvor eleverne tegner sig selv i bestemte situationer eller tegner en krop og markerer kroppens private steder, mens aktiviteter i mindre grupper kan være fysiske øvelser om, hvordan man kan sige til og fra i bestemte situationer, eller hvordan man mærke sine fysiske grænser og aflæse andres. Det kan desuden være en fordel for nogle grupper af elever med særlige behov at anvende piktogrammer til at forklare, hvordan konkrete aktiviteter skal foregå.

- *Undervisningsmaterialer:* I forhold til valg af undervisningsmaterialer må man som underviser forholde sig kritisk til, om de materialer, der benyttes, repræsenterer, inkluderer og fremstiller børn og unge med fysiske og psykiske funktionsnedsættelser på lige vilkår med alle andre børn. I den sammenhæng må man have et særligt blik for at undgå materialer, der visuelt eller indholdsmæssigt udstiller eller stigmatiserer mennesker med fysiske eller psykiske funktionsnedsættelser. I forbindelse med valg af undervisningsmaterialer kan nogle grupper af elever med særlige behov desuden have brug for, at der tages højde for en høj grad af visuelle udtryk eksempelvis billedmateriale, film og tegn.

Refleksionsspørgsmål

- I hvilken grad vil du vurdere, at du og dit team tilretter sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab således, at undervisningen inkluderer alle elever, også dem med forskellige særlige behov?
- Hvilke konkrete tiltag kan du og dit team tage, med henblik på at styrke det inkluderende læringsmiljø omkring sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab?
- Hvor kan du og dit team finde inspiration til at tilrettelægge inkluderende sundheds- og seksualundervisning og familiekundskab? Hos kolleger eller skolens ressourcepersoner, i skolens pædagogiske læringscenter, andre steder?

**Sundheds- og seksualundervisning
og familiekundskab – Faghæfte 2019**

3. udgave 2021

Design: BGRAPHIC

Denne publikation kan ikke bestilles.
Der henvises til webudgaven.

Publikationen kan hentes på:
www.emu.dk

Børne- og Undervisningsministeriet
Styrelsen for Undervisning og Kvalitet
Frederiksholms Kanal 26
1220 København K

BØRNE- OG
UNDERVISNINGSMINISTERIET